

**'Zet je in voor
deze wereld,
maar met het
besef dat er
meer is dan
deze wereld'**

- prof. dr. R. Peels

**'Door het onderwijs
moet het verval
van de samen-
leving worden
tegengegaan'**

- dr. B. Kunz vdm

**'Vorming kun
je niet in cijfers
uitdrukken'**

- dr. R. Toes

**'De kloof tussen
bevolking
en haar vertegen-
woordiger is te
groot geworden'**

- Wouter van den Berg

2024

THEMA

Onderwijs en burgerschap

Identiteit en vorming contra ideologie en verwarring

wi.sgp.nl

tuin

‘Van doorslaggevende betekenis voor een christenburger is het doen van de geopenbaarde wil van God en het volgen van Jezus.’

Dr. Sijtse Meijers (1928–2013)

*Bron: De tirannie verdrijven.
Kanttekeningen bij herleving van
dictatuur, Zoetermeer 2003, pag. 117.*

Tegen de tirannie het Evangelie

Waarom is opvoeding tot zelfstandigheid zo belangrijk? Waarom zouden we investeren in de vorming van jongeren, zodat ze goed burgerschap in praktijk brengen? Een antwoord op deze vraag vond ik in een boekje van de theoloog dr. S. Meijers uit 2003. Daarin bekritiseert hij de schijnvrijheid van onze moderne, liberaal-democratische maatschappij. Hij zag om zich heen een herhaling optreden van het verleden, maar dan niet via tirannie van buitenaf maar van binnenuit.

Het grote probleem is echter dat die verzwegen dictatuur waaronder we leven niet als zodanig wordt herkend. Niet door wie haar ondergaan en maar zeer ten dele door wie haar propageren, zo constateert Meijers. In onze tijd mag welhaast alles, maar paradoxaal genoeg hebben we het continu over wat er allemaal moet volgens de heersende, gangbare denkpatronen.

Hoe kun je deze tirannie (die ons hart doorwondt) verdrijven? Het geheim van de innerlijke weerstand schuilt in het vertrouwensvol gehoorzamen aan God: 'Uw dienaar t' aller stond.' In het aan God meer gehoorzaam zijn dan aan mensen kruisen het hemelse en aardse burgerschap van een christen elkaar. Om als mens werkelijk vrij te kunnen zijn, is het nodig Christus, Die ons vrijgekocht heeft, te volgen. 'Wordt niet wederom met het juk der dienstbaarheid bevangen', zo laat de apostel Paulus er waarschuwend op volgen.

Burgerschapsonderwijs dat vanuit dit beginsel vertrekt, zal karaktervormend zijn voor de leerlingen en reformerend voor onze samenleving. De interviews, columns en andere bijdragen in dit nummer maken dat nóg duidelijker.

PS – Bij het afronden van dit Zichtnummer kreeg ik de droeve tijding van het heengaan van Klaas van der Zwaag, oud-voorzitter van de redactie. Het overlijdensbericht staat op pag. 49.

AUTEUR

drs. Jan Schippers
Eindredacteur

Zicht

Zicht stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde bezinning op actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatorische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Inhoudsopgave

Blikopener	03	Tegen de tirannie het Evangelie	drs. Jan Schippers
Bijbelstudie	06	Het goede en de macht	dr. J. van Eck <i>vdm</i>
Interview	10	'Als je zelf geen visie hebt, waai je mee met allerlei wind van leer'	Jan Schippers en Aarnout van Gelder
Focus	18	Christelijk burgerschap bij Guido de Brès	Prof. dr. W.H.Th. Moehn <i>vdm</i>
Interview	20	'De tegenstander zit in jezelf'	Aarnout van Gelder en Jan Schippers
Kijk vanuit de kamer	28	Sturen in het onderwijs	ir. Chris Stoffer
Politiek klassiek	32	Burgerschap en de echte kloof	drs. Geert Schipaanboord
Brandpunt	38	Het vertrouwen in de overheid	Ing. Eddy Bilder
Interview	40	'Christelijk burgerschap is veeleer een vrucht van het geloof'	drs. Jan Schippers
Lokaal vizier	50	'Er is nog wel een wereld (terug) te winnen'	Wouter van den Berg
Thema	54	Tussen theocratie en secularisme	dr. A.J. Kunz <i>vdm</i>
SGP-jongeren	60	Christelijk burgerschap zoekt de vrede van de stad	Ardi Pierik
Worldview	66	'Openbare scholen zijn geen optie meer'	Gerrit Ten Hove
Boekenschap	74	(Christelijk) burgerschap in heden en verleden	Jan Schippers en Aarnout van Gelder
Perspectief	77	Onderscheid	Gerard van Rijswijk MSc.

Highlights

'Goed onderwijs doet soms pijn, is soms heel vervelend en niet leuk.'

10 INTERVIEW MET DR. RICHARD TOES
Jan Schippers en Aarnout van Gelder

'Ook het navolgen van Jezus is een radicale navolging.'

20 INTERVIEW MET PROF. DR. RIK PEELS
Aarnout van Gelder en Jan Schippers

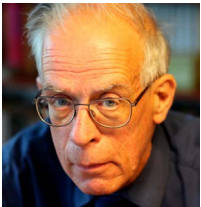
Burgerschap in de lokale politiek

50 LOKAAL VIZIER
Wouter van den Berg

AUTEUR

dr. J. van Eck
vdm, classicus
en emeritus
legerpredikant

Het goede en de macht

Toen mij gevraagd werd een Bijbelstudie met betrekking tot het thema 'burgerschapsvorming' te schrijven, moest ik meteen aan deze woorden denken. Ze komen uit Paulus' brief aan de Romeinen maar na enige eeuwen waren ze ook op een vloer in het belastingkantoor in Caesarea te lezen als aansporing om je belasting te betalen. Het Romeinse rijk was inmiddels christelijk geworden en de belastingdienst vond het kennelijk een goed idee om het gezag van Paulus in te zetten voor de belastinginning. Zou men doorgedad hebben dat Paulus' woorden, zoals ze op die plek te lezen waren een verschraling hadden ondergaan?

BURGERLIJK CHRISTENDOM

De vraag is wat hier 'het goede' is. In het be-

lastingkantoor verschrompelt het goede tot belasting betalen. Wie dat niet doet, zal ervaren dat wat Paulus hier 'de macht' noemt ook werkelijk macht is. Macht die ons maken en breken kan en die niet rust voor het haar verschuldigde geld betaald is.

Meestal waakt de macht ook over de publieke zeden en stelt ze regels voor de handel en het financieel verkeer; om een paar terreinen te noemen waar zij haar invloed laat gelden. Ook bemoeit zij zich met wat wij en onze kinderen leren. Op al die terreinen zegt de macht: Wie zich volgens de regels gedraagt, die zal geen last van ons hebben. Het goede doen is dan: zich houden aan de regels die de overheid stelt, ofwel: zich als een goede burger gedragen.

Wie opgroeit in een door het christelijk geloof gestempelde samenleving, kan gemakkelijk de indruk krijgen dat ook Paulus dit bedoelde toen hij schreef aan de christenen in Rome: het 'burgerlijk christendom' zoals dat in het gekerstende deel van de wereld gangbaar werd en zoals dat zich eeuwen heeft gehandhaafd. De tekst op de vloer van het belastingkantoor in Caesarea is er een vroeg voorbeeld van.

BIJBELTEKST

**‘Wilt gij nu de
macht niet vrezen,
doe het goede,
en gij zult lof van
haar hebben.’**

ROMEINEN 13:3B

‘De christelijke gemeente is altijd in het besef blijven leven dat een ‘burgerlijk christendom’ niet toereikend is.’

Toch is in de christelijke gemeente altijd het besef blijven leven dat een ‘burgerlijk christendom’ niet toereikend is en dat Paulus, en de andere bijbelschrijvers, méér van gelovigen verwachten. In onze tijd, nu Bijbel en publieke moraal meer en meer uiteen gaan lopen, vervaagt ook het burgerlijk christendom. Zozeer dat we er soms met heimwee aan terugdenken. Eens te meer klemmt dan de vraag: Wat bedoelt Paulus hier met ‘het goede’?

ONTFERMING

Voor Paulus bestaat het goede in de dienst aan God: ‘Ik bid u dan, broeders, door de ontfermingen van God, dat gij uw lichamen stelt tot een levende, heilige en God welbehaaglijke offerande, welke is uw redelijke godsdienst’, zegt hij aan het begin van hoofdstuk 12. Als Paulus zich daar beroept op de ‘ontfermingen’ van God, dan vat hij met dat ene woord samen waarover het in de elf voorafgaande hoofdstukken was gegaan.

Ontferming is hier meer dan een gevoel van medelijden zonder verdere consequenties. Als God zich over ons mensen ontfermt, moet dat tot verlossing leiden. Gods ontferming gaat zover dat Hij er zijn eigen Zoon voor gaf. In Christus schonk Hij ons vergeving en eeuwig leven, dat wat voor onze verlossing nodig was (Rom. 8:32ev.). Dat alles klinkt mee in het woord ‘ontfermingen’, in het meervoud om aan te geven dat God ‘één en al ontferming’ is als Hij ons ziet in onze ellende. Heel de gloed van Gods liefde klinkt in dit woord ‘ontfermingen’ mee en die gloed doortrekt ook het christelijk leven.

De christen wil niets liever dan de ontferming die hij in God en Christus heeft gezien ook met anderen delen. Hij doet dat door de gaven die hij van Christus kreeg in dienst te stellen van zijn medegelovigen (12:3-8),

door medemensen zich aan de gloed van Christus’ liefde te laten warmen (9-11), door in bidden en hopen te volharden als men te-gengewerkt wordt (13), door mee te leven in verdriet en vreugde (15). In dit alles reso-neert de ontferming van God en wordt Gods liefde zichtbaar zoals die gestalte kreeg in Christus. Dit alles niet als wettisch streven maar als spontane reactie op de ontferming die men in Christus zag.

EEN STRATEGIE MET EEN BELOFTE

Dit gaat het verst als Paulus ons liefde tot onze vijanden gebiedt, of, concreet, tot de-genen die ons tegenwerken of vervolgen (14, 17a, 19-20). Als ergens duidelijk wordt dat het ‘goede’ dat Paulus bedoelt op Christus teruggaat, dan hier. In Christus laat God zien dat Hij vijanden liefheeft, uit deernis met wat er van hen geworden is. Iets van die vijands-liefde zal zich ook in het leven van de christen laten zien, die weet van Gods ontferming te leven.

Vijandsliefde is meer dan ‘niets terug doen’. Het is – ook aan je vijand – ‘het góede doen’. Hem eten geven als hij honger heeft en drin-ken als hij dorst heeft en hem zo in Gods ontferming laten delen. Paulus wil de gelovigen aan wie hij schrijft weerbaar maken en voor-ziet hen van een strategie: ‘Word door het kwade niet overwonnen, maar overwin het kwade door het goede’ (21).

Die strategie heeft de gelovige ook ten op-zichte van de macht te volgen, vervolgt Pau-lus in hoofdstuk 13 zijn betoog. Dat betekent: haar erkennen en respecteren, want zij regelt het publieke leven als dienaar van God, en tegelijk haar het ‘goede’ laten zien dat we in Christus van God hebben gekregen.

Dat goede blijkt vaak een maatje te groot voor de macht en kan dan als bedreigend

worden ervaren. Dat kan spanning geven die tot tegenwerking en zelfs vervolging kan leiden. Macht is hard. Zij kan ons maken en breken. (Vraag maar aan de ouders die getroffen werden door het toeslagenbeleid.) En als zij die hardheid door wil zetten kan ontferming als een sta-in-de-weg worden gezien. (Vraag maar aan de ambtenaren die vragen stelden bij het rond de toeslagen gevolgde beleid.) Dan komt het op volhouden aan. Het kwade mag niet winnen.

Paulus wil dat de gelovigen in Rome goede burgers zijn, die de macht respecteren en haar betalen voor haar dienst (13: 6-7). Maar bovenal wil hij dat zij haar het goede laten zien dat zij van Christus leerden, en daarbij vervolging of tegenwerking niet vrezen. Paulus sterkt hen met een belofte: Houd vast aan het goede dat je van Christus leerde en vrees de macht daarbij niet. Een keer zal zij inzien wat het wáárljk goede is. Dán zul je lof van haar hebben.

BIJBELSE PRAKTIJK

Het boek Handelingen laat ons zien hoe Paulus' strategie – die ook de strategie van Petrus was (1 Petrus 2:11-17) – in de praktijk werkte. Men eert het geestelijk en wereldlijk gezag, maar aan een verbod om in Jezus' naam te spreken onderwerpt men zich niet:

'Men moet God meer gehoorzaam zijn dan mensen' (Hand. 5:29). Ook op menselijk niveau zien we bijzondere dingen gebeuren. In Handelingen 16 verandert een harde dienstklopper die verdachten meteen maar in de diepste kerker gooit in een barmhartige Samaritaan die wonden wast, zijn huis opent en een maaltijd opdiert – na gehoord te hebben over Gods ontferming.

In Handelingen 21 en verder zien we Paulus enkel nog met vertegenwoordigers van de macht omgaan. Hij erkent hun gezag maar staat op zijn rechten en protesteert als die rechten niet worden gerespecteerd. Ten slotte doet hij een beroep op het hoogste gezag en verlangt een uitspraak van de keizer in Rome.

Paulus doet ook ontmoedigende ervaringen op: rechters die ieder te vriend willen houden en een beslissing maar uit blijven stellen – of geld van hem willen hebben. Tegen dit alles in houdt hij vol. Een keer zal ik lof van hen hebben, moet hij ook zelf hebben gedacht.

Het is goed om deze voorbeelden te overdenken en ze – al is het maar in gedachten – als oefeningen te gebruiken in deze tijd waarin het overgeleverde 'burgerlijk-christelijke' (om het zo maar even te noemen) steeds verder afbrokkelt. Maar deze tijd biedt ook een kans om met het goede dat Christus ons leert opnieuw ook als burger voor de dag te komen, aangemoedigd door Paulus' belofte: 'Gij zult lof van haar hebben.' Al moeten we misschien heel lang daarop wachten.

De catechismus noemt als een van de redenen waarom wij, levend van genade, nog goede werken moeten doen: 'dat door onze godzalige wandel onze naasten ook voor Christus gewonnen worden' (vr. 86). 'Onze naasten' – daar horen ook de gezagsdragers bij.

BEELD

Mozaïek in Caesarea Maritima.
ferrelljenkins.blog/2015/04/15/pay-your-taxes-and-do-not-fear-the-authorities/

'De christen wil niets liever dan de ontferming die hij in God en Christus heeft gezien ook met anderen delen.'

A close-up portrait of a middle-aged man with wavy, light brown hair and round, dark-rimmed glasses. He is wearing a light blue button-down shirt and is looking directly at the camera with a slight smile. The background is a plain, light-colored wall.

'Als je zelf geen visie hebt, waai je mee met allerlei wind van leer'

BEELD
Huibert
van
Rossum
Photo-
graphy

In gesprek met Richard Toes over onderwijs en burgerschap

Wat is de taak van een school in relatie tot burgerschap en onderwijs? Is het onderwijs een instrument voor het oplossen van maatschappelijke problemen? Dr. Richard Toes (1958) werkte zijn hele loopbaan in het onderwijs, en vervulde daarin verschillende bestuursfuncties. Ook schreef hij een proefschrift over de vraag hoe het reformatorisch onderwijs omging met de onderwijsvernieuwingen. Hij moedigt scholen aan om zich op hun kerntaken te richten, zonder dat ze de verbinding met de samenleving verliezen.

In veel recente onderwijsvernieuwingen staat het kind centraal. Wilt u vanuit die achtergrond reageren op de stelling: 'Het object in de pedagogiek is niet het kind, maar de pedagoog zelf'?

'Het is heel belangrijk dat er in je pedagogische visie een evenwicht is tussen leerstof, leraar en leerling. Er is een soort van 'natuurlijke' neiging om heel sterk op de leerling te focussen. Daartegen heb ik bewust een beetje tegengas gegeven door me sterk op de leraar te richten. Uiteindelijk is de pedagoog, de docent, namelijk de enige die die driehoek echt vorm kan geven. Als je serieus werk maakt van evenwichtig onderwijs, moet je dus veel aandacht geven aan de docent. Als er goede docenten lesgeven zal het onderwijs ook goed gaan draaien.'

Hoe vertaalt zich dat in het burgerschapsonderwijs?

'Burgerschapsonderwijs heb ik altijd als een uitdaging gezien, nooit als een bedreiging. In onze kringen zijn we enigszins bevreesd ervoor dat de overheid het misbruikt voor eigen doeleinden. Begrijpelijk. Maar als je burgerschapsonderwijs invult vanuit je eigen visie - en die ruimte is veel groter dan vaak wordt gedacht - is het een heel mooi vak. Als directeur van de Guido de Brès-scholengemeenschap en als bestuurder van de scholengroep Driestar-Wartburg heb ik geprobeerd om een rol te pakken in de stad, zodat de school ook iets zou betekenen voor haar directe omgeving. Daarom heb ik burgerschap ook bewust voortdurend geframed als verantwoordelijkheid nemen. Je moet je verantwoordelijkheid nemen als leraar en als leerling. Dat gaat in concentrische cirkels: je doet dat voor het klaslokaal, voor het gebouw, voor de omgeving, voor de stad, voor het land en zo mogelijk ook nog voor de wereld. Je hebt altijd verantwoordelijkheid voor dat wat op jouw weg komt. Er is nog nooit onderzoek naar gedaan, maar ik ben ervan overtuigd dat er een correlatie bestaat tussen de algemene resultaten van scholen en de positieve resultaten van het burgerschapsonderwijs.

Om die reden probeerde ik er altijd voor te zorgen dat we als reformatorische scholen niet zomaar in een wijk staan, maar ook onze verantwoordelijkheid voor die wijk pakken. Toen ik directeur werd verhuisde de Guido de Brès naar een nieuw gebouw. Ik heb toen onmiddellijk een docent die goed contact kon leggen opdracht gegeven om de wijk en de omwonenden de school in te halen, bijvoorbeeld door een concert of kerstdiner voor hen te organiseren. Op een gegeven moment kwamen inderdaad de rollators de

AUTEUR

Jan Schippers,
Aarnout van
Gelder

**‘Burgerschaps-
onderwijs heb
ik altijd als
een uitdaging
gezien, nooit
als een bedreig-
ing.’**

school binnen. De kinderen liepen daar gewoon tussen. Dat vind ik prachtig om te zien. Toen de eerste paal voor de school de grond in ging, hing in de omgeving de vlag halfstok. Men zat bepaald niet op zo’n grote middelbare school te wachten. Maar toen we er een jaar stonden, kreeg ik brieven dat het zo jammer was dat de vakantie begonnen was, omdat het zo leuk was om al die kinderen te zien. Je kunt dus credits opbouwen.’

Wat vonden leerlingen van de aanpak van het vak burgerschap waarbij ze bij gezinnen in de buurt op bezoek gingen?

‘Dat zijn mooie dingen. Met alle brugklasleerlingen van de Guido de Brès gingen we mee-eten in een allochtoon gezin in de wijk. In kleine groepjes, met een ouder of docent als begeleider. De leerlingen vinden dat heel spannend, maar ze komen er wel achter dat de Turk of Marokkaan waar ze gegeten hebben toch een redelijk normaal mens blijkt te zijn. Voor onze groep is dat een belangrijke ervaring. Want wij zijn blanke scholen, zeker in Rotterdam is dat bijzonder. Dan is het goed als ze kennismaken van landgenoten met een wat andere culturele achtergrond. We noemden het dan ook het ‘multicultiproject’. Daarnaast hebben we rondom het Joodse kindermemorial op de Kop van Zuid elk jaar een herdenking met joodse en islamitische kinderen. Verder onderhouden we bewust contacten met het Avicennacollege. We vonden dat er in de stad ook onderling begrip moet zijn. We vormen nu eenmaal een multiculturele samenleving. Daar kunnen we ons niet aan onttrekken.’

DE EIGENHEID VASTHOUDEN

‘In het burgerschapsonderwijs zet de overheid sterk in op de bekende links-libera-

le wensen. Daar sta je als reformatische school kritisch tegenover. Richting de onderwijsinspectie kun je gewoon duidelijk aangeven dat dat niet de vorm van burgerschap is die wij voorstaan. Maar dat betekent niet dat we er geen kennis van nemen, dat mag best. Maar laten we wel onze eigenheid vasthouden.

Rondom burgerschap is kennis belangrijk, maar vaardigheden in de omgang met andersdenkenden zijn dat net zo goed. Op een middelbare school kun je niet doen alsof die niet bestaan. De angst voor ontmoeting en gesprek met anderen heb ik daarom nooit zo goed begrepen. In Rotterdam heb ik een keer deelgenomen aan een burgerschaps-panel waar wel twintig scholen aan meededen. Daarover verscheen achteraf een boek, waarin ook de Guido wordt geportretteerd en wordt verteld hoe de Guido als reformatische school serieus werk maakt van burgerschap. Dat kan dus heel goed en wordt ook door anderen opgemerkt.’

HET VERHAAL VAN HET BURGERSCHAP

‘Het Joodse kindermemorial op de Kop van Zuid is voor een flink deel mogelijk gemaakt door de Guido de Brès. Het initiatief kwam van een docent. Hij wist binnen de school een beweging op gang te brengen. In 2013 organiseerden we een sponsortocht vanaf de Guido naar de Kop van Zuid en weer terug. Iedere leerling zou daarmee 10 euro ophalen. Dat verliep heel goed, en het ging vooral daarom goed omdat er voorafgaand aan de tocht in de aula een verhaal werd verteld over de Joodse kinderen in de Tweede Wereldoorlog. Daar luisterden de leerlingen geboeid naar; er was een uur lang doodse stilte. En daarna gingen ze wandelen. Ze wisten heel goed waarvoor ze liepen.

BEELD

Richard Toes.

Ik geloof sterk in goede verhalen. Ondanks de smartphone, zijn leerlingen nog steeds in staat om naar verhalen te luisteren. Het goud van het onderwijs is de eloquente docent die in staat is een goed verhaal te vertellen. Ook in het burgerschap kan het verhaal helpen. Niet zozeer een verhaaltje doen, maar gewoon goed vertellen wat we in Nederland belangrijk vinden en hoe we daar vanuit reformatorische hoek tegenaan kijken. Daarin moeten we veel meer investeren. Want dat bevordert de overdracht van waarden en normen.'

Vanuit politiek perspectief bekeken, kan het burgerschap (in een gekleurd verhaal) aangewend worden om een school in een bepaalde richting te duwen...

'Daar ben je zelf bij, zou ik zeggen. Daarom is het van groot belang hoe serieus je zelf over het vak burgerschap nadenkt. Als je het maar laat gebeuren, dan word je inderdaad een speelbal van maatschappelijke krachten. Maar wanneer ik met andere bestuurders hierover sprak, heb ik echt ervaren dat het gewaardeerd wordt als je je eigenheid vasthoudt; in ons geval de reformatorische of christelijke identiteit. Ze beseffen dat je dan ook andere keuzes maakt. Als het bijvoor-

beeld gaat over acceptatie van homoseksualiteit en doorgeslagen lhbt-toestanden, gebeurde het regelmatig dat een andere bestuurder mij in bescherming nam, zonder dat ik erom gevraagd had. Men wist dat ik er anders over dacht dan de gangbare opvatting, maar vond dat mijn standpunt ook onderdeel van onze maatschappij was. Verder leert mijn ervaring met de inspectie dat die het positief waardeert als je een consistent verhaal hebt te vertellen. Wanneer de inhoud van je onderwijs gaandeweg wijzigt door andere ideeën, komt dat vaak vooral doordat je zelf geen visie hebt.'

CONSTRUCTIVISME

'Daarom was ik in mijn proefschrift ook kritisch op de vergaande mate waarin reformatorische scholen meelingen in de onderwijsvernieuwingen. De langste tijd van mijn carrière was ik geschiedenisdocent. Ik weet nog goed dat ik voorgeschreven kreeg dat ik in de les niet meer dan tien minuten mocht praten. De rest van de tijd moesten de leerlingen presentaties houden, groepswork organiseren, enzovoorts. Deze werkvormen kunnen zinvol zijn, maar ik vond het ook getuigen van onverschilligheid naar het kind toe. Want met zo'n aanpak breng je een leerling niet op een hoger plan. Natuurlijk krijg je mooi onderwijs als een leerling een keer echt een vraag stelt. Maar uit onderwijskundig oogpunt is het onzin om te denken dat een leerling altijd vragen heeft. Onderwijs is voor een flink deel antwoord geven op vragen die leerlingen niet stellen. Dat betekent dat je als docent ook een zekere 'eigenwijsheid' moet hebben om leerlingen vooruit te helpen. Ik vond met name dat Driestar Educatief teveel meeding in het constructivistische denken. De basis hiervan is de idee dat je

'Ik heb burgerschap bewust voortdurend geframed als verantwoordelijkheid nemen.'

'Ik geloof sterk in goede verhalen. Leerlingen zijn nog steeds in staat om naar verhalen te luisteren.'

als leerling je eigen bouwwerk moet construeren. Pas als een leerling dat doet, komt hij echt tot ontplooiing. Nu schuilt in deze constructivistische benadering een element van waarheid. Dat ontken ik niet. Maar het werd te zwaar aangezet. Daarom koos ik bewust voor het instructivistische model. In deze benadering is het uitgangspunt dat een docent echt iets te vertellen heeft en dat hij daarmee de leerlingen op een hoger plan brengt. Dat sluit aan bij wat tijdloos en klassiek goed onderwijs is. Geregeld ben ik daardoor voor conservatief versleten, dat zij dan maar zo. Het staat voor mij als een paal boven water dat een leerling lang niet altijd leergierig is en in elke les vragen heeft. Sterker nog, goed onderwijs ervaart een leerling soms als pijnlijk, of als heel vervelend en helemaal niet leuk.'

DOE-HET-ZELFONDERWIJS

'Het meest bedroevende van de vernieuwingen in het onderwijs is dat we een soort 'zoek-het-zelf-uit'-onderwijs hebben georganiseerd. Volgens dit concept moet de docent aan de kinderen vragen wat ze belangrijk vinden, en ze vervolgens zelf het antwoord laten uitzoeken. Ik vind dat dit maar een heel klein deel van het onderwijs mag zijn. Voor een groot deel bestaat onderwijzen uit antwoorden geven op vragen die door de leerlingen niet gesteld worden. Je moet als reformatorische school waken voor de neiging om de overheid te willen pleasen en om die reden met allerlei wind van leer mee te gaan. Ik herinner me nog dat we op een soort 'pelgrimage' naar Finland en Zweden gingen om daar bij de scholen te gaan kijken die vanuit de *kunskapsskolan*-gedachte werkten. (Zie het kader op p. 15). Terwijl dit gebaseerd is op puur humanistisch gedachtegoed met een mens-

beeld dat gewoonweg niet te rijmen viel met het bijbelse. Voor mij was het een eye-opener dat een hoogleraar uit Groningen, niet eens uit de christelijke hoek, daar heel kritisch op was en er op basis van wetenschappelijke uitgangspunten gehakt van maakte. Intussen waren wij als reformatorische scholen vol verwondering over hoe geweldig het in Zweden en Finland toeging, er klonk geen enkele kritische toon. Daar snapte ik echt niks van. In de Onderwijsraad had ik een heel andere ervaring. Daar trof ik een aangenaam conservatief gezelschap aan. Er zaten mensen in die tijdloos goed onderwijs voorstonden. Volgens mij blijft dat ook altijd goed.'

Vorig jaar schreef u in een column' dat een gezond conservatisme nodig is om de dominante tuimelgeest van tegenwoordig te weerstaan. Is dat echt voldoende, of komt daar nog meer bij kijken?

'Het woord tuimelgeest komt van dr. W. Aalders en dat vind ik een mooi woord. Die tuimelgeest komt er doordat we geen standpunt hebben dat geworteld is in een overtuiging, waardoor we met alle winden kunnen meewaaien. Je kunt zo'n tuimelgeest vermijden door uit te gaan van heldere en consistente principes. Dat betekent niet een soort ijzeren conservatisme waarin geen enkele vernieuwing mogelijk is, maar wel zorgt de bewaking van je uitgangspunten voor enige consistentie in waar je het met elkaar over hebt en wat je belangrijk vindt om aan leerlingen mee te geven. Voor mij zijn dat de bijbelse grondwaarden en goed onderwijs daarin. Dat is een heilzame methode om aan die tuimelgeest te ontsnappen. Want die zit in ons allemaal, we zijn allemaal geneigd om heel makkelijk met de hoofdstroom mee te gaan.'

Tegelijkertijd moet je er voor oppassen dat zo'n conserverende houding verwordt tot niet meer dan het doorgeven van een archiefdoos...

'Het is inderdaad belangrijk dat de traditie levend blijft. Soms is het nodig dat er wat dynamiek in zit om aandacht te krijgen voor wat wezenlijk is. Maar de geschiedenis bevat zoveel lessen van wijsheid, ook aan opvoedkundige wijsheid, dat wij niet zo eigenwijs moeten zijn om te denken dat we vandaag het wiel opnieuw moeten gaan uitvinden. Alleen al Augustinus heeft eeuwen geleden ontzettend veel wijze dingen over goed onderwijs gezegd. Mede om die wijsheid te kunnen ontsluiten, is in onze cultuur lezen zo belangrijk, zeker voor een schoolmeester.

Bij mijn afscheid heb ik alle collega's een boekje meegegeven waarin ik opgeroepen heb om meer met traagheid te doen: De vertraging, nadenken, rust nemen.² Niet meegaan in de *ratrace* van de maatschappij. Dat vind ik ook een ultieme vorm van burgerschap, dat je weet dat er momenten van vertraging nodig zijn in je leven. En dat je ook geleefd kunt worden. Je moet in het onderwijs dus niet alleen maar op de lijn zitten van presteren en meedoen met alle ranglijstjes waarop scholen beoordeeld worden. Onderwijs is ook een gebeuren, wat je moet laten gebeuren en nooit volledig kunt voorspellen.'

Martha Nussbaum schreef ooit een boekje waarin ze betoogde dat het onderwijs helemaal niet bedoeld is om de welvaart van een land zo groot mogelijk te maken.³

'Economisch denken in het onderwijs vind ik taboe. Ooit had minister Ritzen (1989-1998) het over het bruto product van het onderwijs. Hoe verschrikkelijk was dat. Minister Plasterk (2007-2010) was eigenlijk de enige

Kunskapsskolan-gedachte⁴

"Elke leerling is uniek. Met eigen ambities en talenten. Vast van plan om iets van het leven te maken. Dit is het uitgangspunt bij gepersonaliseerd onderwijs, waar elke leraar voor elke leerling voldoende aandacht heeft. In een duidelijke structuur, werkend aan persoonlijke doelen. Onderwijs waar leraren leerlingen intensief begeleiden, uitdagen, confronteren en stimuleren om het beste uit zichzelf te halen. Kunskapsskolan Nederland helpt basisscholen en middelbare scholen hun eigen ambitie naar gepersonaliseerd onderwijs te realiseren. Uitvoerbaar, betaalbaar, verantwoord en duurzaam. Zodat zij voor iedere leerling het verschil kunnen maken. Want het is hún toekomst."

goede minister van onderwijs de afgelopen jaren. Onderwijs heeft nu eenmaal iets wat niet beredeneerbaar is, wat vormend is. En vorming kun je niet in cijfers uitdrukken. Basaal mag je best letten op wat het slagingspercentage van je school is, en dergelijke. Maar ik heb docenten geprobeerd zo weinig mogelijk te vermoeien met cijfers. Het gaat om wat ze te vertellen hebben.'

Wordt er vanuit het streven om ook maatschappelijk nuttig te zijn teveel gevraagd van het onderwijs?

'Burgerschap kan voor de overheid een middel zijn om heel veel te gaan vragen aan scholen. Daar moeten de scholen een zekere

'Als je onderwijs overgenomen wordt door andere ideeën, komt dat vaak vooral omdat je zelf geen visie hebt.'

‘Onderwijs is voor een flink deel antwoord geven op vragen die leerlingen niet stellen.’

eigenwijsheid in hebben. Het is gek dat ik het moet zeggen, maar een school is een onderwijsinstituut. Soms krijg ik het idee dat docenten een soort maatschappelijk werkers moeten zijn. Dat zijn we niet.

Uiteraard heeft het onderwijs met de maatschappij te maken. Je moet leerlingen goed voorbereiden op de samenleving waaraan ze hun bijdrage mogen gaan leveren. Wat daarvoor van de school gevraagd wordt gaat ver, met name bij de raakvlakken met burgerschap. Daarom moet je daar als school een stukje eigenheid in bewaren en die identiteit concreet vormgeven. De afgelopen jaren heeft de lhbt-thematiek ons behoorlijk beziggehouden. Ik ervaar het als een aangename verschuiving dat de huidige regering daar wat terughoudender in staat. Want het sloeg wel door. Op den duur zijn steeds meer mensen dat gaan inzien. De lhbt-educatie drukte zwaar op onze scholen. Als je niet uitkijkt ga je door de progressieve pomp. Het uitdagen van dit thema is dat je werkt met kinderen

die ook in deze tijd leven. Zij beseffen welke keuzemogelijkheden er zoal zijn. Die kinderen kun je niet afvallen, ook op school moet je hen een veilige omgeving bieden. Tegelijk moet je vanuit de bijbelse kernwaarden kritisch durven zijn. Dat maakt het erg ingewikkeld. Want je kunt het die kinderen niet kwalijk nemen dat ze in een tijd leven waarin er van zoveel kanten aan ze getrokken wordt, dat ze in een soort identiteitsverwarring terecht kunnen komen. De bijbelse lijn geven we daarom het volle pond, zonder dat we de vragen die kinderen hebben, negeren. Want zij hebben daarop antwoorden nodig die hout snijden.’

De school moet dus haar eigenheid bewaren en tegelijk in verbinding staan met de samenleving. Verhouden die twee doelen zich niet moeizaam tot elkaar?

‘Ik vond het spannend als je naar buiten moest treden als school. Een paar keer heb ik een interview gegeven, bijvoorbeeld aan het NOS-journaal en aan een VPRO-docu-

mentaire over seksualiteit. Dan sta je op het scherp van de snede en kan één ongelukkige opmerking al tegen je gaan werken. Je weet dat je heel voorzichtig moet formuleren. Maar als je niet uitkijkt, kun je daardoor ook heel bleek worden. In de VPRO-documentaire vertolkte ik een wat kritische lijn. Een andere reformatorische onderwijsbestuurder benadrukte wat meer de empathische lijn. Wat bleek: de documentairemaker liet de kritische lijn uiteindelijk weg. Met de documentaire wilde zij namelijk laten zien: die groep komt er ook wel; ze lopen nog een beetje achter, maar het duurt nog even en dan zijn ze ook aangesloten bij de moderniteit. Daar kon ik echt heel boos om worden en dat heb ik haar ook laten weten. Vanuit het perspectief van de makers was het misschien juist bedoeld als positieve insteek om het kritische geluid weg te laten. Bij deze thematiek ervaar ik duidelijk dat je het eigenlijk nooit helemaal goed kunt doen. Trouwens, ten opzichte van het progressief-liberale denken moet je het ook niet goed willen doen. Want dan word je kleurloos en onduidelijk. Houd gewoon de bijbelse lijn vast. Maar om duidelijkheid te geven aan alle betrokkenen, moet je het daar met elkaar wel over hebben binnen een school.'

Hoe ziet u de rol van de politiek ten aanzien van het onderwijs? De SGP hecht veel belang aan de onderwijsvrijheid, maar is zij daar volgens u altijd even consistent in geweest?

'In mijn proefschrift heb ik een hoofdstuk gewijd aan hoe de SGP in de onderwijsvernieuwingen stond. Ik vind dat de SGP op een aantal punten daar vrij gemakkelijk in meegegaan is. Daarover heb ik kritische conclusies geformuleerd. Tegelijkertijd geloof ik dat de politiek zijn plaats moet weten ten opzichte van het onderwijs. De

overheid heeft de laatste decennia veel te veel geprobeerd om niet alleen het 'wat' van het onderwijs te beïnvloeden, maar ook het 'hoe' ervan. Juist bij dat laatste sloeg zij volstrekt de plank mis. De overheid moet zich niet bemoeien met de didactiek. Ik kan me nog voorstellen dat politici vinden dat bepaalde curricula aan de orde moeten komen. Maar verder moet de overheid op dit punt bescheiden zijn. Van de SGP verwacht ik eenzelfde opstelling. Wanneer de overheid vindt dat het noodzakelijk is dat ze zich bemoeit met de gang van zaken op school, moeten daar zwaarwegende redenen voor zijn. Maar ook dan is het belangrijk dat de politiek daar kritisch in blijft, want ze kan de scholen snel overvragen.

Soms wordt mij verweten dat ik te hard ben omdat ik kritiek heb op de neiging om de scholen in te schakelen als oplossters van maatschappelijke problemen of van zaken die de ouders thuis niet opgelost krijgen. Maar wij zijn nu eenmaal geen maatschappelijk werkers. Overigens zijn scholen ook geen dependance van een kerk. Het gaat in het onderwijs primair om vorming van leerlingen, iets wat lastig in cijfers, tabellen of beleidstermen valt uit te drukken. We hebben onze eigenheid als onderwijsinstelling en die moeten we vasthouden. Wanneer je die loslaat, zul je als een marionet heen en weer geslingerd worden.'

'Goed onderwijs doet soms pijn, is soms heel vervelend en niet leuk.'

BRONNEN

1. Zicht 2023, nr. 1, p. 20-21.
2. R. Toes, *Wij zijn de tijden. Een pleidooi voor vertragen in het onderwijs* (2024).
3. *Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft* (Amsterdam 2013).
4. kunschapsskolan.nl

Christelijk burgerschap bij Guido de Brès

COLUMN

prof. dr. W.H.Th.
Moehn vdm

Guido de Brès fungeert als een ijkpunt in het nadenken over de taak van de overheid en direct daarmee verbonden de vraag van christelijk burgerschap. In de discussie over de juiste uitleg van artikel 36 van de NGB is het laatste woord nog niet gesproken. Bevat zijn eerstelingsgeschrift *Het wapen van het christelijk geloof* misschien aanwijzingen hoe je als christen geroepen bent invulling te geven aan je burgerschap?

Het antwoord kan teleurstellen. Na bestudering van de tekst, moet de lezer overtuigd zijn dat wij geen ketters zijn, maar staan op het fundament van de apostelen en profeten én dat wij de kerkvaders aan onze zijde hebben. Later voegt hij zelfs een geheel nieuw hoofdstuk toe over de burgerlijke overheid en haar macht. 'Helaas' schrijft hij meer over de overheid dan over burgers en burgerschap.

LEERLING VAN AUGUSTINUS

Wanneer christelijk burgerschap niet expliciet gethematiseerd wordt, wat valt er dan tussen de regels door te lezen? Bekende woorden over God Die de machten geordineerd heeft (Romeinen 13), de oproep van Petrus om alle menselijke ordening onderdanig te zijn (1 Petrus 2) en de aansporing om te bidden voor allen die een hoge positie bekleden (1 Timotheüs 2) worden meer dan eens geciteerd.

Verrassend was voor mij om tijdens het werk aan de teksten te ontdekken dat De Brès niet alleen toegang had tot Franse boeken, maar ook laat zien dat hij geleerd heeft om Latijnse teksten te lezen. Het laatste citaat in *Het wapen* heeft hij gevonden in een boek dat in het Latijn is geschreven. Kerkvader Augustinus denkt na over de vraag welke gehoorzaamheid je als christen verschuldigd bent aan een heidense keizer. Dat stelt de vraag naar

goed christelijk burgerschap in een ander daglicht. Nadenken over deze vragen is geen achterhaalde zaak, maar staat in een respectabele traditie die via kerkvader Augustinus teruggaat tot op de woorden van de Schrift! Augustinus past Romeinen 13:1 toe op zijn eigen situatie: 'Vandaar komt het dat wij een heiden, die met macht en autoriteit bekleed is, eren hoewel hij het niet waardig is, want hij verkrijgt zijn positie van God, maar dankt er de duivel voor.' Het gaat om de erkenning van de positie die God verleend heeft.

HISTORISCHE VERGISSING

Enkele jaren later horen we op indrukwekkende wijze terug hoe De Brès hetgeen hij van Augustinus geleerd heeft, gebruikt in de brief aan de koning, die voorafgaat aan de tekst van de geloofsbelijdenis. Het is een historische vergissing, waardoor we onszelf tekortdoen, dat tot op de dag van vandaag de tekst van de geloofsbelijdenis wel wordt uitgegeven, maar dat niet standaard de tekst van deze belangrijke brief wordt doorgegeven aan een volgende generatie. De Brès laat zich in zijn hart kijken, waar het gaat om burgerschap en gehoorzaamheid onder zeer moeilijke omstandigheden. 'De profeten, de apostelen en ook de leden van de eerste Kerk van Jezus Christus zijn bezwaard en, naar het uiterlijk en naar het vleselijk oordeel van de mensen,

verdrukt met gelijke lasteringen. Maar evenals zij in hun tijd openlijk getuigd en geprotesteerd hebben, zo protesteren en betuigen wij nu voor God en Zijn engelen, dat wij niets meer begeren dan gehoorzaam aan de overheden in zuiverheid van geweten te leven, God te dienen en ons naar Zijn Woord en heilige geboden te hervormen.'

NIET DE OMSLAG, MAAR DE INHOUD

Voor een volgende generatie zijn dit belangrijke woorden om ook op school vertrouwd mee te raken. Nog belangrijker is het dat christelijke onderwijzers jonge mensen de woorden van de Schrift leren lezen. Kerkvader Hieronymus vermaant Leta om haar dochter vanaf de wieg vertrouwd te maken met de Heilige Schrift. Via De Brès komen de woorden tot ons: 'Laat zij de Heilige Boeken liefhebben in plaats van kostbaar gesteente en zijde. Dat aan die boeken niet de kleurige leren omslag haar bekoort, maar de heldere en zuivere wijsheid die naar het geloof is.' Wat een eervolle taak

om een nieuwe generatie zo voor te bereiden op christelijk burgerschap!

Op pag. 75 in deze Zicht vindt u de recensie van de onlangs onder redactie van Dr. Moe-hn uitgegeven kritische editie van Het wapen van het christelijk geloof.

'Welke gehoorzaamheid ben je als christen verschuldigd aan een heidense keizer?'

'Het gaat om de erkenning van de positie die God verleend heeft.'

'De tegen- stander zit in jezelf'

Prof. dr. R. Peels over burgerschap,
geloof en radicalisering

In het maatschappelijke debat over burgerschap vormen geradicaliseerde burgers het voorbeeld van hoe het niet moet. Door extreme standpunten en complottheorieën aan te hangen vervreemd je je van het democratisch bestel, zo is de gedachte. Tegelijkertijd is betrokkenheid van de burgers juist onmisbaar voor het goed functioneren van de democratie. Wat is goed burgerschap, en kan religie daar een positieve stimulans aan leveren? Hoe kunnen scholen en opvoeders hier aandacht aan besteden? Hierover gaan we in gesprek met prof. dr. R. Peels. Hij is verbonden aan de faculteit religie en theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam en leidt daar een onderzoeksprogramma naar extreme overtuigingen en fundamentalisme.

Wat roept het onderwerp radicalisering op aan associaties die u sowieso wilt delen?

'Alles wat met radicalisering te maken heeft is een mijnenveld. De term zelf is ook een pejoratieve, negatieve term. Als je iets of iemand geradicaliseerd noemt, zeg je eigenlijk al dat daar iets misgaat. Het is daarom behulpzaam om onderscheid te maken tussen enerzijds radicaal gedrag en radicale overtuigingen waar niets mis mee is en anderzijds het radicaliseren van iemand. Pas dan gaat er wat mis.

AUTEUR

Jan Schippers en
Aarnout van Gelder,
redactieleden

‘Binnen de ruimte van de democratische rechtsstaat hebben we juist radicaliteit nodig.’

Het verschil tussen die twee is als volgt: Radicaal is dat je je aan een uiterste kant van het politieke spectrum bevindt. En ook het idee van radicale toewijding aan een ideaal, met grote inzet en sterke emoties. Dat hoeft helemaal niet negatief te zijn. Vaak noem ik Martin Luther King als voorbeeld. Zijn inzet voor de burgerrechtenbeweging had grote sociale gevolgen. Hij zat ook in een duidelijke politieke hoek en was heel toegewijd. Daarom werd hij door sommigen dan ook als extremistisch weggezet. Maar hij gebruikte democratische, en geen gewelddadige middelen en hij demoniseerde de tegenstander niet. Op die manier kon hij verandering tweebrengen. Radicaal zijn op zich is gewoon binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat. Je kunt radicaal zijn, maar blijven openstaan voor de dialoog. Belangrijk is ook dat je de politieke tegenstander werkelijk als politieke tegenstander ziet, en niet als existentiële vijand.

Binnen de ruimte van de democratische rechtsstaat hebben we juist radicaliteit nodig. De middelmatigheid, lauwheid en grijsheid motiveren niet. De burgerrechtenbeweging, of de afschaffing van de slavernij dreef ook niet op mensen die heel genuanceerd met een ‘enerzijds, anderzijds’ aankwamen. Als je iets wilt veranderen, moet je juist appelleren aan mensen, en datgene wat onrecht is ook als zodanig benoemen. Daar moet je dan ook veel toewijding aan geven.’

KENMERKEN VAN RADICALISERING

‘Radicalisering zie ik als iets anders: Het is een proces dat kort of lang duurt en dat leidt tot fundamentalisme, fanatisme, extremisme, radicaal complotdenken of terrorisme. De uitingsvormen ervan wisselen, maar een kenmerk van extremisme is dat je zegt dat de

eigen groep alleen kan bloeien als die leeft in vijandschap met de andere groep(en). Er zijn ook definities die als kenmerk toevoegen dat je daarnaast activiteiten onderneemt die ondermijnd zijn voor de rechtsstaat. Bijvoorbeeld dat je zegt niet in de betrouwbaarheid van de verkiezingen te geloven, nog voordat ze hebben plaatsgevonden. Dat ondermijnt de democratie.

Deze kenmerken helpen om radicaal zijn en geradicaliseerd zijn uit elkaar te houden. Radicaal zijn op zichzelf is dus niet verkeerd. Ook het navolgen van Jezus is een radicale navolging, dat blijkt al duidelijk bij Thomas à Kempis. Christus zegt Zelf: ‘Heb de Heere uw God lief met heel uw hart, heel uw ziel, heel uw verstand, en met heel uw kracht’. Met alles wat je bent dus. Dat is radicaal, maar niet geradicaliseerd.’

Als je radicaal associeert met het Latijnse ‘radix’ (verworteling), dan betekent het niet meer dan dat je je wortels ergens hebt ingeslagen en dat daar hechte overtuigingen uit voortkomen. Ook dat is niet verkeerd...

‘Klopt, we leven in een tijd van ontworteling. Veel mensen hebben geen idee wat hun wortels zijn en ervaren daardoor vervreemding en betekenisloosheid. Ik ben dan ook helemaal voor het vinden van of teruggaan naar je wortels. In zekere zin doen de Reformatie en de Renaissance dat natuurlijk ook: terug naar de bronnen.’

‘In Nederland zie je ook veel bekeerlingen tot de islam. Soms worden die bekeerlingen in korte tijd zeer radicale gelovigen. We zien ook bekeringen tot het christendom waarin soortgelijke dynamieken een rol spelen. Dat is een uiting van die zoektocht naar vastheid: het vinden van een gemeenschap,

maar ook van betekenis, van een traditie, een levensovertuiging met een historische dimensie. En geef ze eens ongelijk: gezien onze maatschappij begrijp ik die behoefte.'

Heb je voor goed burgerschap ook op een bepaalde manier een radicale overtuiging nodig?

'Dat denk ik wel. In onze samenleving komt een goed burgerschap bijvoorbeeld met de overtuiging dat de democratie ertoe doet. Historisch gezien is de democratie een recent en kwetsbaar fenomeen. We zijn het door de EU en NAVO als een soort gegeven gaan beschouwen, ons niet realiserend dat de democratie ook weer kan verdwijnen, door krachten van buitenaf of van binnenuit. Die krachten zie je ook op dit moment. Als de steun voor de democratie onder de burgerbevolking verwatert wordt het lastig. De politieke besluitvorming heeft immers draagkracht nodig. Goed burgerschap komt met de overtuiging dat de democratie ertoe doet, maar ook kwetsbaar is en verdediging behoeft.'

Tegelijkertijd vragen tegenwoordig steeds meer mensen zich af of de overheid nog wel voldoende probleemoplossend vermogen heeft. Deze twijfel doet mensen ook meer neigen naar illiberale alternatieven...'

'Hierbij moet ik denken aan het boek *Crisis* van Beatrice de Graaf. Zij doet daarin historisch onderzoek naar crises. Volgens haar vormt de Bijlmerramp in de jaren '90 een wending: Dat was de eerste crisis waarbij men naar de overheid keek en vroeg: hoe gaan jullie dit oplossen? Daarvoor vonden ook rampen plaats, maar keek men elkaar aan. Hoe gaan wij als burgers dit oplossen?

De beweging dat je bij problemen niet direct naar de overheid maar eerst naar je medeburgers kijkt, vind ik heel gezond en ook getuigen een van volwassen burgerschap. Dan kom je uit bij het maatschappelijk middenveld, religieuze organisaties en verenigingen. Die kunnen in een democratie veel doen en in gang zetten.

Dat gezegd hebbend heeft de overheid in een aantal opzichten wel gefaald. Denk aan de Toeslagenaffaire en het aardbevingsgebied in Groningen. De mensen hebben in sterke mate onrecht ervaren en er is vanuit de overheid ook onrecht bedreven. De staat heeft haar macht misbruikt tegen haar eigen burgers, die ze juist moet beschermen. Dat gaat ook in tegen het wezen van de democratie. De overheid kan fouten maken, maar dit was wel heel grootschalig en het is niet duidelijk of de verantwoordelijken daar voldoende verantwoordelijkheid over hebben afgelegd. Het heeft dus twee kanten: wat kunnen we zelf doen, en wat kan de overheid beter doen?'

Blijkbaar is het dus een recent fenomeen dat de eerste neiging van veel mensen is dat de overheid problemen moet oplossen. Slaat het vertrouwen in de overheid om in wantrouwen als dat niet snel genoeg gebeurt?

'Wantrouwen richting de instituties is kenmerkend voor onze tijd. Je ziet wel breekpunten in de tijd die wantrouwen jegens instituten voeden. De coronacrisis is daar een duidelijk voorbeeld van. Een crisis wordt gekenmerkt door onzekerheid en verlies van controle onder de burgers. Er zijn momenten waarop de overheid logischerwijs moet ingrijpen. Bijvoorbeeld bij de coronacrisis en de klimaatcrisis. Dan gaat de overheid meer

'Ook het navolgen van Jezus is een radicale navolging.'

‘Veel mensen hebben geen idee wat hun wortels zijn en ervaren daardoor vreemding en betekenisloosheid.’

zeggen over hoe wij ons leven moeten inrichten. Als dat schuurt met hoe wij dat zouden willen krijg je wat meer wantrouwen. En dat biedt ruimte aan complotdenken. Dat gaat nog een stapje verder dan wantrouwen: dan ontwikkelen mensen de overtuiging dat de overheid het slechtste met ons voorheeft. Het idee dat de wereldregering uit kwaad-aardige reptielen bestaat is daar een voorbeeld van. De houding van de burgers ten opzichte van de instituten is een soort akker waar je op kunt zaaien. Uit die akker kunnen goede dingen komen, maar ook slechte. En sommigen zaaien actief onkruid, ook al weten ze zelf beter. Bijvoorbeeld omdat ze electoraal belang hebben bij wantrouwen tegen de overheid.

Het is belangrijk dat we een balans ontwikkelen tussen vertrouwen in de democratische instituten, zoals de rechtspraak, de wetenschap, en de overheid en media enerzijds, en anderzijds ook de nuchterheid bewaren om te zeggen: het zijn ook feilbare instituten, waar mensen werken die fouten kunnen maken. Dat is een delicate balans. Wat veel complottheorieën aantrekkelijk maakt, is dat ze een simplistisch narratief bieden. Ze zijn helder en zwartwit. Dat eenvoudige is ook het kenmerk van populisme, en daarom doet dat het goed in tijden van onzekerheid. Het biedt eenvoudige oplossingen voor complexe problemen.’

Het kost tijd om duurzame oplossingen voor complexe problemen tot stand te brengen. Tegelijkertijd lijkt er in de politiek ook een gebrek aan oriëntatie op de lange termijn te zijn. Is ongeduld ook een factor?

‘Dat ongeduld zit in ons, maar ook in de politiek zelf. Durft de politiek ook te denken

aan de toekomst over twintig jaar? Als je het electorale belang hebt om over vier jaar herkozen te worden, ben je geneigd de korte termijn prioriteit te geven. Je wilt het geld dan vooral aan populaire doelen besteden. We hebben politici nodig die durven lange termijnbeslissingen te nemen.

En van de kant van de burger kun je dat ook vragen. Klimaatverandering is bijvoorbeeld een lange termijnprobleem. Dat vergt lange termijn doelen en lange termijnoplossingen. Zijn we bereid iets in te leveren ter wille van toekomstige generaties? Veel mensen kunnen bijvoorbeeld wel met een vakantie minder toe. Dat is lange termijndenken van onze kant als burgers.

Het idee dat de welvaart altijd maar moet blijven stijgen zat lange tijd heel diep in de economische theorie. Het gedachtegoed van Bob Goudzwaard die daar tegenin ging werd altijd als ethiek afgedaan. Het vooruitgangsgeloof was als een ideologie ingesleten in de economie, en werd daarom als mainstream rationeel denken gepresenteerd. Het is dus ook belangrijk om op de wetenschap te reflecteren. De wetenschap loopt altijd het gevaar dat vormen van ideologie naar binnen sluipen. En wetenschap is ook altijd waardengedreven. De kunst is om transparant te zijn over die waarden en te voorkomen dat het al te ideologisch wordt.’

SECULIERE MISVATTINGEN OVER RELIGIE

‘In de wetenschap leven ook veel misvattingen over religie. Er is een groep seculiere wetenschappers die terrorisme bestudeert, en die religiositeit ziet als: hoe religieuzer je bent, hoe meer je weet van een bepaalde religie. Er zijn voorbeelden van uitreizigers naar Syrië die vlak voor ze vertrekken nog

'Goed burgerschap komt met de overtuiging dat de democratie ertoe doet.'

even 'De islam voor dummies' kopen, maar vervolgens wel de meest afschuwelijke dingen doen. De conclusie van die wetenschappers is dan: religie kan niet zo'n belangrijke rol spelen in een radicaliseringsproces dat leidt tot terrorisme, want deze mensen hebben weinig kennis van hun religie. Die conclusie is het gevolg van een misvatting over wat het is om een religieus mens te zijn. Ik heb hier boeken in de kast staan waarin expliciet wordt gesteld dat religie en ideologie geen rol spelen in radicalisering. Daar gaat dus echt iets mis.'

Je kunt anderen fundamentalisme verwijten, en daarbij blind zijn voor je eigen ideologisch gekleurde opvattingen...

'Fundamentalisme moet je zo opvatten dat het in het hele politieke spectrum kan voorkomen. Bij salafistisch jihadisme, bepaalde vormen van het christendom, maar ook

binnen het hindoeïsme en communisme. De kunst is om de breedte ervan te zien, en iets te doen aan het fundamentalisme waar je iets aan kunt doen. Vaak is dat het fundamentalisme in jezelf, in je eigen kring. Je moet dus zelfkritisch zijn, en dat is niet makkelijk. Tegelijkertijd is het wel de roeping van christenen om bij jezelf te beginnen.'

Als u dit concreet maakt, wat zou je dan moeten doen? Zijn er bij Nederlandse christenen ook risico's?

'Over het algemeen zijn reformatische christenen vrij brave burgers. Dat komt onder andere door de opvatting dat de overheid het zwaard niet tevergeefs draagt en er nadruk is op het belang van opvoeding en onderwijs. En er is een sterke ethiek. Tegelijkertijd zijn er ook wel risico's. Bijvoorbeeld de verleiding om je terug te trekken uit de gevaarlijke, gevallen wereld, en een eigen 'veilige' bubbel te creëren. Maar Christus Zelf ge-

‘De beweging dat je bij problemen niet direct naar de overheid maar eerst naar je medeburgers kijkt, vind ik heel gezond.’

biedt om een zoutend zout te zijn. En hoe kun je dat nu zijn als al het zout zich in plaatsen als Barneveld en Staphorst op één grote klomp bevindt? Er is uiteraard niets mis mee om in Barneveld of Staphorst te wonen of naar een grote kerk te gaan, maar we moeten wel de wereld in het oog houden en daarin tot zegen zijn. Bij elkaar op een kluitje zitten is dan een risico.

Het zal voor een groot deel ook door sociologische redenen verklaard kunnen worden, maar soms worden die theologisch gerechtvaardigd. Bijvoorbeeld het idee dat de stad toch wel erg boos is. Uiteindelijk zitten Sodom en Gomorra in je eigen hart, niet zozeer buiten jou in de stad. Augustinus zegt ook: zeg niet dat de tijden slecht zijn, wij zijn de tijden. De tegenstander zit in jezelf.

Dat is ook belangrijk met het oog op de apologetiek, de relatie tot de seculiere wereld. Als je het onderscheid van de grote boze buitenwereld en de veilige christelijke bubbel heel sterk aanzet heeft dat vaak een averechts effect. Vaak zie je dat jonge mensen, wanneer ze in de stad gaan studeren, ontdekken dat seculiere klasgenoten eigenlijk best normale mensen zijn die ook op een goede manier proberen te leven. En die misschien wel beter naar elkaar omzien dan in de eigen familie of kerk soms gebeurt. Dan wordt dat harde onderscheid ontmaskerd en bestaat het risico dat ze dan maar de brui aan het hele geloof geven.’

In hoeverre fungeren fundamentele religieuze overtuigingen als brandstof of juist als rem op radicalisering?

‘Volgend jaar verschijnt van mij, als alles goed gaat, een boek over de relatie tussen monothéïsme en fundamentalisme. Er zijn best wat mensen die stellen dat het geloof in één

God leidt tot uitsluiting van anderen. In het boek probeer ik na te gaan of dat klopt. Vind je werkelijk meer fundamentalisme in de monothéïstische religies? Leidt het geloof in één God tot exclusie of uitsluiting van mensen? En als je het omdraait: zijn er bronnen binnen de monothéïstische religies, binnen het christendom, die weerstand geven ten opzichte van radicalisering?

Het antwoord op de laatste vraag is zeker ja. Daar zijn allerlei voorbeelden van. Bijvoorbeeld het idee dat de mens gemaakt is naar het beeld van God. De reformatische gezindte loopt op dat punt soms een beetje een risico door te zeggen dat er niet zoveel meer over is van dat beeld. Toch is het belangrijk om vast te houden dat ieder mens naar het beeld van God gemaakt is. Natuurlijk is hij gevallen en gaat er veel mis, maar dat beeld kunnen we niet uit de mens slopen. Dat betekent ook dat de mens onvervreembare waardigheid heeft. Ook de andere mens, ook die tegenstander en zelfs de extremist. Dat is ook de reden dat in Nederland iedereen een proces krijgt, ook de grootste misdadiger.’

ZIE HET KWAAD IN JEZELF

‘Een ander voorbeeld is de verlossingsleer, de overtuiging dat elk mens verlossing nodig heeft. Er zijn praktijken in de kerk die dat onderstrepen, zoals de biecht of het lezen van de Tien Geboden. Het gaat erom dat je de beweging naar binnen maakt, en het kwaad in jezelf ziet.

In de islam is de eerste betekenis van jihad niet de gewapende strijd, maar de strijd met je eigen zondige verlangens. Dat soort theologische ideeën en praktijken moeten ruimte krijgen. Belangrijk is ook dat je naar de kerk gaat samen met allerlei verschillende mensen. Ze hebben verschillende kleuren, ver-

schillende opleidingsniveaus en een verschillende smaak. Maar ze horen allemaal bij de kerk, bij het geloof en je ontmoet hen iedere zondag. Ook dat helpt tegen radicalisering. Tegelijkertijd is dat een paradox, want ik ben geen religieus mens omdat het radicalisering tegengaat. Dat is niet het doel van religie. Veeleer zijn wij erop aangelegd, wij zijn door God tot God geschapen. God is het hoogste doel van religie, we moeten het dus niet instrumenteel maken. De positieve stimulans voor het burgerschap is een neveneffect van religie.

Bij bepaalde interpretaties van geloofssystemen is er uiteraard wel een risico voor de democratische rechtsstaat. Dat is een reëel probleem. Maar de positieve kant wordt vaak vergeten. Door een seculier vooroordeel gaat er daarin weleens wat mis, en worden alle religies over één kam geschoren. Maar religies zijn heel verschillend, en de islam heeft een heel andere relatie tot het recht en tot de politiek dan het christendom. Dat is evident, maar blijkbaar moet het toch gezegd worden.'

Religie kan dus positief bijdragen aan burgerschap. Heeft u daarin nog adviezen voor onderwijzers of predikanten?

'Het christendom heeft altijd het Augustijnse onderscheid van de twee steden gehad. Die twee moet je uit elkaar houden, zonder dat je daarbij een soort vergeestelijking van dit leven nastreeft, alsof het materiële er niet toe doet. God schept een nieuwe hemel en een nieuwe aarde als lijfelijke aanwezigheid, met ook de lichamelijke opstanding. Het christendom bevestigt het lichamelijke bestaan, inclusief de natuur en seksualiteit, dus positief. Dat betekent ook dat we ons in dienen te zetten voor deze materiële wereld waar-

in God ons geplaatst heeft. Aan de andere kant: we zijn ook vreemdelingen en ons burgerschap is in de hemel. Deze spanning zit in het christendom en die moet erin blijven. Dit is weer zo'n voorbeeld waaruit blijkt dat een simplistisch verhaal waarin we eenvoudig één keuze maken, niet opgaat.

Ik zou predikanten en docenten willen aanmoedigen om die 'tweeheid' aan te jagen. Niet radicaal immanent: er is meer dan het zichtbare en dan deze wereld. Maar ook niet radicaal transcendent: God vraagt van ons dat wij ons inzetten voor het heil van deze wereld, het welzijn van de mensen om ons heen. De wetenschap en de politiek kunnen dat ook laten zien. Dat vind ik ook een kracht van de SGP. Je zet je in voor deze wereld, maar met het besef dat er meer is dan deze wereld. En wij kunnen het goede niet helemaal zelf realiseren. Inzet en een bepaalde ontspanning gaan dus samen. Dat komt omdat er een doordachte theologie achter zit.'

'Wat veel complottheorieën aantrekkelijk maakt, is dat ze een simplistisch narratief bieden. Ze zijn helder en zwartwit.'

Rik Peels,
De extremist en de wetenschapper
Balans, 128 blz., prijs
€ 15,-, paperback.

BRONNEN

1. Sociaal en Cultureel Planbureau, *Burgers over democratie en rechtsstaat* (Den Haag 2024).

Sturen in het onderwijs

Onderwijs en burgerschap in Den Haag

AUTEUR

Chris Stoffer,
fractievoorzitter SGP
in de Tweede Kamer

Het hoofdlijnenakkoord van de nieuwe coalitie ruimt voor het onderwijs slechts een bescheiden plekje in. Het zesde van de tien hoofdpunten is gewijd aan toegankelijke publieke voorzieningen: zorg en onderwijs. Anders dan de woningbouw krijgen de zorg en het onderwijs niet afzonderlijk aandacht. Dat kan niet te maken hebben met financiële redenen, want deze begrotingen zijn de grootste van de Rijksoverheid. Het ontbreekt ook niet aan urgentiegevoel. De zorgen over de gebrekkige beheersing van basisvaardigheden nemen immers met het jaar toe.

Het is veelzeggend dat de coalitie het onderwijs vooral als een publieke voorziening beschouwt. Natuurlijk, als we daarmee bedoelen dat elk kind recht heeft op een plek

in het onderwijs is daar niets mis mee. En het openbaar onderwijs is inderdaad een van de publieke basisvoorzieningen waarvoor de overheid verantwoordelijk is. Toch speelt er ook iets anders. In de afgelopen jaren heeft de overheid steeds meer controle gekregen over het volledige onderwijs. Regulering, aansturing en controle nemen sterk toe. Er is weinig besef meer dat het bijzonder onderwijs geen publieke voorziening is, maar privaat initiatief van vrije burgers.

OVER EEN ANDERE BOEG

In december 2022 publiceerde een werkgroep van verschillende ministeries een rapport over de wijze waarop de overheid stuurt in het onderwijs.¹ Het rapport windt er geen doekjes om. Op papier hebben scholen veel autonomie, maar in de praktijk is die autonomie best beperkt door het ingrijpen van de overheid en onderwijsorganisaties. De werkgroep schetst het risico van *sturingsoverload* die kan leiden tot beleidsresistentie. Er wordt zoveel van scholen gevraagd, vaak ook met incoherente prikkels en eisen, dat scholen zich afschermen om zich staande te kunnen

‘Er is weinig besef meer dat het bijzonder onderwijs geen publieke voorziening is, maar privaat initiatief van vrije burgers.’

houden. De overheid is vervolgens gefrustreerd over het gebrek aan effectiviteit van beleid en reageert met nieuwe maatregelen. Een aanhoudende beleidstragedie dus.

Het is duidelijk dat er iets moet gebeuren aan de sturing in het onderwijs, maar hoe doorbreken we deze funeste beleidsspiraal? Het rapport schetst als opties twee uitersten: actieve centrale sturing en geregleerde zelfsturing. De gedachte van geregleerde zelfsturing ligt volgens het rapport ten grondslag aan het Nederlandse stelsel. Maatregelen die leiden tot meer zelfsturing zijn bijvoorbeeld directe bekostiging van scholen in plaats van het bevoegd gezag en meer ruimte in hoe de onderwijstijd ingericht mag worden. Maatregelen die daarentegen leiden tot meer actieve sturing zijn bijvoorbeeld gerichte financieringsinstrumenten, gedifferentieerde inspectieoordelen en onderwijsdoelen op meer detailniveau. Tussen de uitersten staan volgens de werkgroep maatregelen die hoe dan ook genomen moeten worden, zoals het formuleren van kernindicatoren voor toegankelijkheid, het meten van burgerschap en welbevinden en het afschaffen van de kleine scholentoeslag. Hoewel het rapport een nuttige aanzet biedt om het gesprek over sturing te voeren, ben ik bezorgd over de gevolgen ervan. Het rapport laat de vooronderstelling ingang vinden dat het huidige stelsel in ieder geval niet voldoet en dat forse aanpassingen nodig zijn. De typisch Nederlandse benadering van geregleerde zelfsturing zou niet meer voldoen en de huidige problemen zouden vooral aan dit model te wijten zijn. Die conclusie gaat erg snel. Het was nog in 2017 dat het Nederlandse model juist internationaal werd geprezen in het boek *The Dutch way in education*. Finse en Britse experts roem-

den de Hollandse aanpak. En het was nog in 2018 dat de Onderwijsraad constateerde dat het huidige financieringsmodel van de zogenoemde *lumpsum*, dat bij velen nu een kwade reuk heeft, behouden moest blijven.² Zou het sindsdien echt radicaal verslechterd zijn?

HAND IN EIGEN BOEZEM

Een tweede probleem is dat de terechte analyse van de werkgroep over incoherent en inconsistente overheidssturing te weinig doorklinkt in de oplossingen. Ook het kabinet draait de schijnwerpers te makkelijk weg van de realiteit dat de problemen in het onderwijs voor een belangrijk deel te wijten zijn aan de sturing van de overheid. Jojogedrag zoals bij het invoeren en afschaffen van de maatschappelijke stage, tekortschietende budgetten voor de lerarenbeurs tegelijk met overlopende subsidiepotten die binnen een onrealistische termijn besteed moeten zijn, zorgen voor frustratie en berusting in het onderwijs. Als het kabinet erin slaagt zulke praktijken te vermijden, zou het onderwijs al een eind geholpen zijn.

Problematisch is ook dat het rapport de huidige kwaal van een overvloed aan maatregelen eerder versterkt dan beperkt. Het rapport beveelt hoe dan ook nieuwe maatregelen aan en voegt daaraan nog extra toe voor de scenario's van actieve sturing en geregleerde zelfsturing. Dat advies past in de trend van de afgelopen jaren om aanhoudend nieuwe maatregelen en nieuw toezicht aan te kondigen. Scholen kunnen daardoor niet werken in een stabiel werkklimaat waarin je rustig kunt concentreren op het beste onderwijs voor de kinderen. Schoolleiders en leraren zijn opgejaagd wild door de voortdurend wijzigende beleidsprioriteiten van de overheid. Jarenlang is veel extra inzet ge-

vraagd voor burgerschap. Vervolgens stond het onderwijs onder druk door corona. Het kabinet reageerde daarop met subsidie voor herstelmaatregelen, maar koppelde dat aan een verplichte menukaart. Voor het oplossen van het lerarentekort zoekt het kabinet inmiddels heil in het opleggen van nieuwe bestuurlijke structuren in de regio.

VERBETER HET BESTAANDE

Het is in mijn ogen problematisch dat de discussie vooral lijkt te gaan over de vraag of de overheid meer of minder moet sturen en niet hoe we beter kunnen sturen. Want nogmaals: het is duidelijk dat de sturing in het onderwijs anders moet. Dat betekent echter niet dat het huidige model in de basis niet meer zou voldoen. De SGP vindt dat de overheid moet beginnen met kritisch naar de kerntaken te kijken. Is de inrichting van het stelsel toereikend of leggen de dalende basisvaardigheden wezenlijke mankementen bloot? Al jarenlang sleept bijvoorbeeld een discussie over de wijze van toetsen en examineren als het gaat om de Nederlandse taal. Helaas slaagt de overheid er op dat punt niet in knopen door te hakken, terwijl het juist daar zo nodig is. Ook het bestrijden van de overladenheid van het programma is al sinds 2014 een duidelijke ambitie, maar scholen weten nog steeds niet wat dat concreet kan betekenen. Daadkracht en traagheid zijn precies op de verkeerde punten aanwezig.

KOERSEN OP VRIJHEID

Tot slot kom ik terug op het private karakter van het bijzonder onderwijs. In de discussies over sturing schittert dat aspect door afwezigheid, terwijl het een belangrijke schakel is. Scholen zijn niet gebaat bij een overheid die nog meer gaat regelen van bovenaf of

die schoolleiders nog dichter op de huid kruipt, maar bij een overheid die ruimte biedt voor initiatief van onderop binnen heldere kaders. Laten we niet vergeten dat de oorsprong en de kracht van het bijzonder onderwijs liggen in het particulier initiatief. Het is daarom belangrijk de positie van ouders weer meer te erkennen en om meer recht te doen aan de ruimte voor professionals. De maatschappelijke en beroepsmatige vrijheid van burgers lijkt een vergeten hoofdstuk. Laten we dat hoofdstuk weer eens opslaan.

Het hoofdlijnenakkoord ademt nog niet veel besef van vrijheid van onderwijs. De tekst spreekt onder andere van een aanscherping van de burgerschapsopdracht, politiek neutrale onderwijsmethodes, sneller ontslag van bestuurders en toezicht op informeel onderwijs. Het risico dreigt van een steeds sturender en beperkte opvatting van wat goed burgerschap is. De SGP ziet geen betere toekomst in het verschiet als de overheid in die richting het politieke geluk zoekt. Om kwaliteit te bereiken zal het kompas op vrijheid afgestemd moeten blijven.

'Er wordt zoveel van scholen gevraagd, vaak ook met incoherente prikkels en eisen, dat scholen zich afschermen om zich staande te kunnen houden.'

BRONNEN

1. *Koersen op kwaliteit en kansengelijkheid*. IBO Sturing op kwaliteit van onderwijs (december 2022).
2. Onderwijsraad, *Inzicht in en verantwoording van onderwijskosten* (Den Haag, 2018).

A black and white portrait of Alexis de Toqueville, a French political thinker. He is shown from the chest up, wearing a dark, high-collared coat over a white shirt. He has dark, wavy hair and is looking slightly to the left of the camera with a serious expression. The background is a textured, mottled grey. The title 'Burgerschap en de echte kloof' is overlaid on the lower right of the image in large white text, with a vertical white line to its left.

Burgerschap en de echte kloof

Over democratie in Amerika van
Alexis de Toqueville

Een Zicht-nummer over burgerschap kan niet zonder bijdrage waarin het magnus opus van Alexis de Tocqueville, *Over de democratie in Amerika*, centraal staat. Een boek dat al meer dan 150 jaar oud is, maar nog steeds één van de beste bijdragen over democratie. Dit artikel is allereerst een aanmoediging om het boek zelf te gaan lezen. Het is een dikke pil, maar bevat pareltjes van observaties. En voor wiens Frans wat roestig is, dat kan ook prima in de Nederlandse vertaling van het werk, met een inzichtelijk nawoord van Andreas Kinneking.¹ In deze bijdrage ga ik in op de hoofdlijn van het boek en maak daarnaast een aantal concrete toepassingen voor SGP'ers in de 21ste eeuw.

Tocqueville, geboren in 1805, was een Fransman van adellijke afkomst. Zijn ouders waren één van de slachtoffers van de terreur in de jaren na de Franse revolutie. Als twintiger maakte Tocqueville een reis van bijna een jaar naar Amerika. In 1835 verscheen het eerste deel van zijn boek *Over democratie in Amerika*, dat zich vooral op de staatsvorm van de democratie richtte, en de specifieke uitingsvorm daarvan in de Verenigde Staten. In 1840 verscheen het tweede deel, dat zich richtte op de gesteldheid van de democratische mens in dat land. Na dit boek in twee delen richtte Tocqueville zich op zijn politieke carrière in Frankrijk, met name als parlemen-

tariër en een aantal maanden ook als minister. Vervolgens schreef hij een tweeluik met als titel *L' Ancien Régime et la Révolution*, over de historische wortels van de Franse revolutie. Het tweede deel van dit boek kon hij niet voltooien, omdat hij in 1859 overleed aan tuberculose. In dit werk maakt hij regelmatig de vergelijking tussen zijn geboorteland en Amerika. Beiden hebben een revolutie gekend, maar vanuit een ander vertrekpunt en met een andere uitkomst.

Vanuit Tocquevilles achtergrond als aristocraat, die ook persoonlijk de gevolgen van de Franse revolutie heeft ondervonden, zou je een afrekening met de democratie kunnen verwachten. Maar dat is het boek zeker niet. Tocqueville doet verslag van wat hij ziet en duidt een aantal kernontwikkelingen. Voor hem is de belangrijkste de beweging naar gelijkheid. Dat heeft invloed op de wetten, op de bestuurders en op hen die bestuurd worden.

In het eerste boek analyseert hij hoe de democratie in Amerika gestalte krijgt. Tocqueville richt zich op New England, gelegen in het Noordoosten van Amerika, en wat hem allereerst opvalt, is de grote betrokkenheid van burgers bij de publieke zaak. Burgers van New England geven met elkaar de democratie gestalte. Hij ziet dat met name op het meest nabije politieke niveau, de gemeente. Omwille van effectiviteit en vanwege de weerzin over verscheidenheid, zo schetst Tocqueville, zouden veel centrale heersers gemeenten hun macht willen ontnemen. Maar als je dat doet, 'dan vindt u er voortaan slechts onderdanen en geen burgers'.²

Wat Tocqueville betreft, is actief burgerschap op lokaal niveau een absolute levensader voor de democratie. Hij bewondert Amerika

AUTEUR

Geert Schipaanboord,
redactielid

‘Wat Tocqueville het meest opvalt, is de grote betrokkenheid van burgers bij de publieke zaak.’

vanwege de politieke decentralisatie die hij ziet. Als dat verdwijnt en slechts centraal gezag overblijft, heeft dat grote gevolgen. Hij brengt dat meesterlijk onder woorden:

‘Wat heb ik eraan als deze autoriteit, op hetzelfde tijdstip waarop zij aldus de kleinste doornen van mijn pad verwijderd, de totale meesteres van mijn vrijheid en mijn leven is, als zij mijn bewegingen en mijn bestaan zo monopoliseert dat alles rond haar wegdwijnt wanneer zij wegdwijnt, dat alles slaapt wanneer zij slaapt, en dat alles ten onder gaat wanneer zij sterft? Er zijn naties in Europa waar de inwoner zichzelf beschouwt als een soort kolonist die onverschillig staat tegenover het lot van de plaats waar hij woont. (...) Het wel en wee van zijn dorp, de orde in zijn straat, het lot van zijn kerk en van zijn pastorie raken hem niet; het denkt dat al deze dingen hem in het geheel niet aangaan en dat zij de zaak zijn van een machtige vreemdeling die men de staat noemt. Hij geniet van deze goederen als een vruchtgebruiker, zonder ze als zijn eigendom te beschouwen en zonder er ook maar aan te denken ze te verbeteren. Dit gebrek aan belangstelling voor zichzelf gaat zo ver dat hij zich, als zijn eigen veiligheid of die van zijn kinderen uiteindelijk in gevaar is, niet inspant om het gevaar af te wenden, maar met de armen

*over elkaar wacht totdat de gehele natie hem te hulp schiet.*³

Hoe actueel is deze observatie in het Nederland van de 21ste eeuw! Zeker rondom de Tweede Kamerverkiezingen lijkt het wel alsof het lot van de natie volledig door ‘Den Haag’ bepaald wordt. Politiek is iets dat bijna uitsluitend daar lijkt plaats te vinden. De verwachtingen worden steeds hoger opgeklopt, terwijl het vermogen om vanuit één plek het hele land op sleeptouw te nemen, ook afneemt. Dat is een recept voor diepe teleurstelling. Er wordt vaak gesproken over de kloof tussen de burger en de politiek, maar het is deze kloof van verwachtingen bij burgers versus wat ‘Den Haag’ vermag, die het meest problematisch is.

Tocqueville is in zijn beschrijving van Amerika getroffen door het vermogen dat hij daar ziet om zichzelf te organiseren. Voor elk belang is een associatie in dat land. In het verzuilde Nederland van weleer was dit ook het geval. Het slinken van het lidmaatschap van vakbonden, verenigingen en het op professionele afstand zetten van scholen zorgt er voor dat er geen institutionele tussenruimte meer is tussen de centrale overheid en de burger. Bij

BEELD

Schilderij met de ondertekening van de Amerikaanse grondwet.
bron: acton.org/pub/commentary/2018/10/17/alexis-de-tocqueville-socialism-and-american-way

BEELD

Commissie voor de herziening van de grondwet in de nationale vergadering. Tocqueville zit aan de linkerkant van de afbeelding
bron: herodote.net/Nous_lui_de-vons_de_savoir_qui_nous_sommes-synthese-253.php

elk probleem dat zich aandient, zijn er nog maar twee smaken: het is een staatstaak of een individuele verantwoordelijkheid. De staat als totale meesteres van mijn vrijheid, komt zo dichterbij. Wat vraagt dit, juist ook van SGP'ers? Actief burgerschap, binnen je gezin, in de straat, in de schoolgemeenschap, in de kerk, of in de lokale politiek. Of met de woorden van Tocqueville: 'De Amerikaan leert de wetten kennen door deel te nemen aan de wetgeving; hij bekwaamt zich in de staatsvormen door te besturen. Het grote werk van de samenleving wordt elke dag onder zijn ogen en als het ware door zijn handen verricht.'⁴ Wie weet wat het is om belangen af te wegen, zal ook met wat meer mildheid en mededogen het politieke bedrijf volgen.

Wat Tocqueville in Amerika zo treft, is de bedrijvigheid die hij ziet. 'De bedrijvigheid ontstaat niet door de wetten, maar door wetten te maken leert het volk die bedrijvigheid te

ontwikkelen (...). De democratie biedt het volk niet het meest kundige bestuur, maar zij doet wat het meest kundige bestuur vaak niet tot stand kan brengen; zij verspreidt in de hele samenleving een rusteloze bedrijvigheid, een overvloed aan kracht.'⁵ Democratie is niet zozeer een mening hebben over de publieke zaak en dat delen via X, maar doen.

Boeiend is dat in Nederland het afgelopen decennium het openbaar bestuur iets decentraler lijkt te zijn geworden. Helaas gaat het vaak over de bezuiniging die met de decentralisatie van taken op het gebied van jeugd, zorg en werk, gepaard ging. Bedoeld was echter ook meer een beweging naar de samenleving te maken. Helaas gaat de discussie daar maar heel beperkt over. Wat in Nederland een volwassen debat op lokaal politiek niveau, met actieve betrokkenheid van burgers, vaak in de weg staat, is dat de financiële middelen grotendeels uit 'Den Haag' komen. Dat geeft de centrale overheid het sturingsmiddel om

'Actief burgerschap op lokaal niveau is een absolute levensader voor de democratie.'

‘Wie weet wat het is om belangen af te wegen, zal ook met wat meer mildheid en mededogen het politieke bedrijf volgen.’

gemeenten door het hoepeltje van het rijk te laten springen. Ook draagt het eraan bij dat het lokale debat veel te weinig gaat over de verdeling van schaarste in het sociaal domein. Tocqueville wijst religie en vaderlandsliefde als de twee voornaamste bronnen voor burgerschap in Amerika aan. Als deze bronnen verminderen, betekent dat ook dat burgerschap onder druk staat. Decentralisatie als stelselwijziging heeft dus weinig effect als onderliggende ontwikkelingen in de samenleving het burgerschap verzwakken.

Tocqueville schrijft niet over secularisatie als zodanig, maar beschrijft wel hoe wezenlijk religie is, juist in een democratie. In een aristocratische samenleving is al een ordening aanwezig, in een democratie is iedereen gelijk. ‘Wat moet men doen met een volk dat meester over zichzelf is (in een democratische samenleving, GS), als het niet aan God onderworpen is?’⁶

Eén van de actuele thema’s is dat democratische vrijheden, zoals de vrijheid van vereniging of van onderwijs, bedreigd worden door het gelijkheidsdenken. Tocqueville schrijft er uitvoerig over. Vrijheid is een kenmerk van democratische samenlevingen zegt hij, maar als dat ideaal eenmaal is gerealiseerd, dan blijft gelijkheid over. ‘Voor de gelijkheid hebben democratische volken een vurige, onverzadigbare, eeuwige en onoverwinnelijke hartstocht; zij willen gelijkheid in vrijheid, en als zij dat niet kunnen bewerkstelligen, dan willen zij haar ook nog in slavernij.’⁷

Het werk van Tocqueville mondt uit in een analyse over het despotisme dat democratische volken moeten vrezen. Dat is niet het despotisme van de verlichte monarch, maar

de combinatie van een sterke centrale staat en zwak burgerschap. Het is zachtmoedig despotisme. Zijn beschrijving hiervan is beroemd geworden: ‘Boven de massa torent een immense en beschermende macht uit die zich als enige belast met de zorg voor hun genietingen en het toezicht op hun lot. Zij is absoluut, nauwkeurig, regelmatig, vooruitziend en zachtmoedig. Zij zou op het vaderlijke gezag lijken als zij, evenals dat gezag, tot taak zou hebben de mensen voor te bereiden op de volwassenheid, maar zij probeert juist niets anders te doen dan hen onherroepelijk in hun kindertijd vast te houden; zij ziet graag dat de burgers genieten, mits zij alleen maar aan genietingen denken.’⁸

Ik hoop dat deze bespreking van en met name de aangehaalde citaten uit Tocquevilles werk over Amerika de zin heeft aangewakkerd om dit boek zelf te gaan lezen. De omvang van dit kloeke werk vraagt wel wat moed, daarom is het aan te raden om dit met een groep te doen. Als er meerdere lezers zijn die deze interesse hebben, meld je dan bij de redactie. Geheel in de geest van Tocqueville richten we dan een vrije associatie op om dit project ter hand te nemen.

BRONNEN

1. Alexis de Tocqueville, *Over de democratie in America*, in Nederlandse vertaling van Hessel Daalder en Steven Van Luchene, bewerkt en met nawoord van Andreas Kinneging (Lemniscaat 2011).
2. Pagina 83.
3. Pagina 109–110.
4. Pagina 329.
5. Pagina 266.
6. Pagina 318.
7. Pagina 536.
8. Pagina 748.

Een keuken van goede huize

HUISMAN
SINCE 1935
keukens | sanitair | doe het zelf

Voltastraat 1, Alblasserdam
078 69 32 541
WWW.HUISMANKEUKENS.NL

sallux
PUBLISHING

‘Sallux Publishing’ is de uitgeverij van Sallux | ECPM Foundation.

Wij ontwikkelen publicaties op basis van onze studies en studies van onze lidorganisaties. De naam Sallux komt van “zout” en “licht” in het Latijn en dat is precies wat wij willen brengen! Sallux brengt, door de bijbel geïnspireerde, politieke oplossingen voor Europa door het organiseren van relevante evenementen over politieke onderwerpen die belangrijk zijn voor Christenen. Daarnaast publiceren wij relevante analyses, vooruitstrevende ideeën en beleidsoplossingen. Sallux Publishing boeken zijn wereldwijd beschikbaar via onze eigen online boekenwinkel, en vele externe boekenwinkels online en offline te bestellen. We werken aan een breed scala aan onderwerpen samengevat met de volgende iconen: Christelijke Politiek, Economie & Geopolitiek, Toekomst van de EU, Leven & Ethiek. Onze publicaties zijn voornamelijk Engelstalig!

Bestel online: sallux.eu/bookstore

Kortingscode: Wij bieden een korting van **10%** met onze speciale kortingscode: **SalDisc24**

€ 19,50 met SalDisc24
10% Korting
€ 17,55

Two states for two peoples?

Door: Wolfgang Bock en Andrew Tucker

De auteurs van dit rapport proberen een debat op gang te brengen over de falende EU-aanpak van het Palestijns-Israëlische conflict en een betere weg voorwaarts voor de betrokkenheid van Europa in het Midden-Oosten.

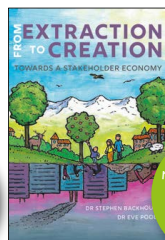

€ 17,50 met SalDisc24
10% Korting
€ 15,75

A European Africa Agenda 2025-2100

Edited by Dr. Arleen Westerhof

Migratie uit Afrika: wat is het christelijke en menselijke antwoord? Ja, we kunnen en moeten degenen die de Europese kusten bereiken helpen. Maar een betere en effectievere oplossing voor de lange termijn is proberen de push-factoren die migratie aantrekken te begrijpen en aan te pakken. Afrika zal in de toekomst groeien en zich ontwikkelen en de enige manier om vooruit te komen is om met Afrika samen te werken. Dit boek laat zien hoe...

€ 10 met SalDisc24
10% Korting
€ 9

From extraction to creation

Door: Dr. Stephen Backhouse en Dr. Eve Poole

Het doel van dit rapport is ons te helpen ons een beter gemeenschappelijk economisch leven voor te stellen, een leven dat alle belanghebbenden in het bedrijfsleven belooft in plaats van de weinige aandeelhouders te bevoordelen. Dit verhaal van twee steden is waar. Het gebeurt constant. Het gebeurt nu. In welke stad wil je wonen?

Disclaimer: Sinds 2011 ontvangt Sallux, voor het uitvoeren van haar activiteiten financiële steun van het Europese Parlement. De aansprakelijkheid voor elke communicatie of publicatie door Sallux, in welke vorm en welk medium dan ook, berust bij Sallux. Het Europees Parlement is niet verantwoordelijk inhoudelijke communicatie van en door Sallux.

COLUMN

Ing. E.J. Bilder (CDA),
voormalig Tweede
Kamerlid en sinds
2011 burgemeester
van Zwartewaterland.

Het vertrouwen in de overheid

Is het vertrouwen van de burger in de overheid te herstellen?

Het vertrouwen van de burger in de politiek staat al lang onder druk, ook het vertrouwen in de overheid in het algemeen is tanende. Deze ontwikkeling zien we onder zo goed als alle lagen van de bevolking, zelfs bij velen die vanouds als 'gezagsgetrouw' bekend stonden. Ik schrijf dit vanuit mijn positie als bezorgde burger en probeer wat richting te geven om de teneur wat om te buigen.

WAT IS ER AAN DE HAND?

Gedurende de afgelopen jaren zijn er meerdere grote thema's geweest waarbij het falen van de overheid duidelijk werd. Dit betrof vaak niet alleen de inhoudelijke aanpak, maar ook de handelwijze op zich.

Als ik een paar willekeurige voorbeelden opsom, denk ik allereerst aan de MKZ-crisis aan het begin van deze eeuw. Het toenmalig kabinet voerde een heel strikt beleid, waarbij vee-stapels massaal geruimd werden, alternatieve maatregelen in het geheel niet bespreekbaar waren en in een aantal situaties is tot op de

dag van vandaag niet zeker of er daadwerkelijk MKZ aan de orde was. Een deel van de agrarische sector voelde zich buitengewoon onheus bejegend en van enige vorm van reflectie en verzoening is nooit sprake geweest.

De coronacrisis is een voorbeeld hoe het vertrouwen in de overheid dat in het begin van de crisis heel groot was, met het verstrijken van de tijd snel afnam. Veel maatregelen werden nauwelijks onderbouwd, met grote starheid opgelegd en een grondige evaluatie na afloop is er uit politieke overwegingen nooit gekomen. Bij veel mensen blijft de overtuiging dat er nodeloos veel leed is aangericht, terwijl het afleggen van een gedegen verantwoording nooit heeft plaatsgevonden.

De Toeslagenaffaire is mogelijk het meest in het oog springende voorbeeld van een falende overheid die ook niet in staat is de problemen die ze zelf heeft veroorzaakt op te lossen. Het derde kabinet-Rutte is er wel op afgetreden, om vervolgens in dezelfde politieke samenstelling, deels ook met dezelfde

spelers weer terug te keren. Deze kwestie lijkt nog jaren te gaan duren. Er is strijd over hoe dat moet, maar ondertussen blijven de slachtoffers wachten op een oplossing. Het kost geen moeite om de lijst van gebeurtenissen en incidenten die het vertrouwen in de overheid onder druk zetten nog veel langer te maken. Ook in mijn dagelijks werk (bij de gemeentelijke overheid) kom ik veel zaken tegen die eveneens aan deze ontwikkeling bijdragen. De vraag is of hieraan nog wat te doen valt. De problematiek is in de loop der tijd ontstaan. Het tij is niet zomaar te keren. Toch zijn er een aantal aandachtspunten die ik wil benoemen:

DE AFSTAND EN BEREIKBAARHEID VAN HET BESTUUR

Het is opvallend hoeveel instanties inmiddels niet of nauwelijks meer bereikbaar zijn. Overheden, belastingdienst, nutsbedrijven banken enz. zijn vaak alleen nog digitaal te bereiken. Persoonlijk contact is uitgesloten. Dat vormt een risico op miscommunicatie en uiteindelijk elkaar niet meer begrijpen. De overheid moet wat mij betreft bereikbaar zijn. Eventueel via de politiek. Een persoonlijk gesprek, een luisterend oor moet mogelijk zijn. Natuurlijk kan het kabinet niet met iedereen spreken, maar daarvoor zijn standsorganisaties en vertegenwoordigers in te zetten.

VERTROUWEN IN PLAATS VAN WANTROUWEN

De overheid lijkt de burgers van nature te

wantrouwen. Alles is daarop ingericht. Dat de mens van nature tot het kwade geneigd is weten we, dat het onmogelijk is al het kwade uit te bannen evenzeer. De vraag is of met iets meer ruimte voor eigen verantwoordelijkheid het klimaat erop vooruit gaat. Wie geen vertrouwen geeft zal het ook niet snel ontvangen.

DECENTRALISATIE

Zoveel mogelijk zaken en bevoegdheden zo dicht mogelijk bij de burger organiseren. Dat betekent concreet dat er veel meer verantwoordelijkheden naar de gemeenten toe moeten. De gemeenten moeten ook de bevoegdheden krijgen tot het maken van keuzes en het leveren van maatwerk. Binnen de gemeenten kan met accountmanagers (aanspreekbare functionarissen voor mensen) worden gewerkt, zodat de overheid weer een gezicht heeft. Dit kan alleen als er minder schaalvergroting is en de keuze wordt gemaakt om de overheid weer naar de burger toe te functioneren. Op een kleiner schaalniveau is het ook beter mogelijk burgers vooraf bij het beleid te betrekken. Dat vergroot het draagvlak en geeft de burger het gevoel er weer toe te doen.

N.B.: Dit artikel is door de redactie ingekort. Het volledige artikel staat op wi.sgp.nl

‘De overheid lijkt de burgers van nature te wantrouwen.’

'Christelijk burgerschap is veeleer een vrucht van het geloof'

In gesprek met emeritus-predikant dr. H. Klink over kerk en burgerschap

AUTEUR
Jan Schippers

Als het onderwerp burgerschap in politieke debatten aan de orde komt, hebben politici de onweersaanbare neiging om eerst en vooral naar het onderwijs te kijken. Daarna komen de ouders in beeld. En dan stopt het vaak. Onterecht. Om het blikveld te verbreden, komt in deze bijdrage de betekenis die de kerk voor goed burgerschap kan vervullen aan de orde.

Klopt de observatie dat kerken ofwel te zeer geïnteresseerd zijn in politiek-maatschappelijke thema's (en vervallen in 'politieke prediking') of zich er helemaal

niet mee inlaten (en vervallen in 'dopers piëtisme')?

'In deze observatie kan ik me helemaal vinden. Mijn ervaring in het kerkelijke leven is dezelfde. Het lijkt alsof er maar twee smaken zijn: óf je bent te gast bij diensten waar de maatschappelijke betekenis van het christelijk geloof voorop staat: goed zijn voor de ander, vooral ook inclusief zijn, opkomen voor vreemdelingen, protesteren tegen oorlog en onderdrukking; óf je maakt diensten mee waarin het subjectieve element van het geloof overheerst: de ervaring (met God) van de enkeling (in deze wereld). De geestelijke ervaringen van de gelovige domineren de prediking.'

Vanwaar deze eenzijdigheden?

'Mijn indruk is dat men in de protestantse

‘Het zintuig voor een scheppingsorde is volledig weggefallen.’

wereld met drie fundamentele zaken heel weinig raad weet: de schepping (met een theologische term: *kosmologie*), de mens en de zin van zijn bestaan (ofwel: *antropologie*) en het einddoel van de geschiedenis, de Wederkomst van Christus waarop alles uitloopt (ofwel: *eschatologie*). Niet dat aspecten hiervan ontbreken in de prediking van degenen die vooral maatschappelijk geëngageerd zijn. Men komt bijvoorbeeld op voor het milieu. En dit gebeurt ook wel in gemeenten die meer gericht zijn op de prediking van zonde en genade. Maar wat vaak node wordt gemist, is het zich verwonderen over de schepping en haar glorie, die je aanzetten tot het zoeken van God, de Schepper. Dit komt weinig aan de orde. En wat de antropologie betreft: het wonder van het menszijn, het fijnzinnige en fijnmazige van de ziel en het hart, in haar schepselmatige relatie tot God, waar een verkeerde prediking zoveel afbreuk aan kan doen. En tenslotte de eschatologie: het aspect dat in Christus het Koninkrijk der hemelen is aangebroken op de aarde en de betekenis ervan voor ons leven. Dus het geloofsbesef van het Koninkrijk der hemelen waar men nu al toegang toe krijgt, door doop, prediking, Avondmaal, door de aanbidding van Christus als Degene die opgestaan is uit de doden en alle macht heeft gekregen. En tot Wie wij kunnen komen met de dingen die in de geschiedenis plaatsvinden. Aan dat besef ontbreekt het zeer. Hoe dit komt? De kerken zijn niet meer verwor-teld in de historie.’

Klaas van der Zwaag neemt een herleving waar van doperse denkbeelden in politiek en samenleving (bijv. Stanley Hauerwas, Bram van de Beek). Ook is er de teloorgang van het christelijk karakter

van de samenleving die veel kerkmensen parten speelt.

‘De kerk lijkt inderdaad steeds minder relevant te worden. In de samenleving nemen christenen een marginale plaats in, wat onder meer zichtbaar wordt in het aantal mensen dat op een christelijke politieke partij stemt. Hoe is het CDA gedecimeerd in slechts twintig jaar... De christelijke gemeente stelt maatschappelijk gezien weinig voor. Dit heeft zijn weerslag op de predikant die voorgaat. Welke relevantie heeft zijn prediking nog voor het geheel van de samenleving? Stanley Hauerwas keert zich, als ik het goed heb, tegen het gearriveerde Amerikaanse christendom alsook tegen de liberale stroming in de kerk in Amerika. Terecht. Hij stelt daartegenover de gemeente van Christus die leeft uit de vrede en naar de geboden van Christus en niet meedoet aan polarisatie. Zo probeert hij de kerk toch maatschappelijk relevant te laten zijn. Van de Beek heeft met zulke pogingen weinig op. De aarde is afgeschreven, we leven uit de opstanding. Zijn scheppingsleer geeft alle aanleiding om dit als bevrijdend te ervaren: in de schepping waarvan de Schepper aan het begin staat, is het kwaad aanwezig. Waarom zou je om iets wat afgedaan heeft bekreunen?’

Welke accenten zijn volgens u nodig?

‘Wat ik in voorgaande benaderingen mis is een gezond zicht op de schepping. De elementen daarvoor zijn te vinden het Oude Testament (Genesis), in de Psalmen en in de Wijsheidsliteratuur van Israël. In deze wijsheidsliteratuur komt naar voren dat men in Israël ging inzien dat de Wijsheid in de schepping en in de Wet van God in het verlengde van elkaar liggen. De Wet is de uitdrukking van de orde die ten grondslag ligt aan de schepping en brengt die onder woorden. Om die reden komt de Wet overeen met het recht dat in de schepping gegeven is en met wat in ons geweten resoneert. Het belang daarvan wordt in de theologie vaak over het hoofd gezien, terwijl dit element èn in de katholieke traditie èn bij Luther èn bij Calvijn van fundamentele betekenis is. Juist het ontdekken van dit aspect van de Wijsheid maakte dat veel Joden openstonden voor elementen uit de Grieks-Romeinse traditie. Zij vonden bij Socrates en Plato, bij Cicero en Seneca gedachten die zij zonder meer konden beamen en overnemen. Zij herkenden in hen een zintuig voor wat mr. G. Groen van Prinsterer ‘le droit divin’ (het van God gegeven recht) noemde. C.S. Lewis heeft daarop gewezen in het boekje *De afschaffing van de mens*¹: alle religies kenden het ‘natuurrecht’: de ma’at in Egypte, de tao in China. Als christen kun je daar gerust waardering voor hebben. Maar deze waardering voor wat men ‘natuurrecht’ zou kunnen noemen (het *droit divin* dus) is in de theologie aan protestantse zijde nauwelijks meer te vinden. De theologie van Karl Barth is daar voor een belangrijk deel debet aan, maar ook de versmalling in delen van de gereformeerde traditie, waar de prediking van de Wet los is komen te staan van het grootse, het alomvattende van Gods orde.’

Waar toe leidt deze onderwaardering van het ‘natuurrecht’?

‘Het akelige is dat in een tijd waarin door wat Groen van Prinsterer ‘ongeloof’ noemde², het zintuig voor een scheppingsorde volledig is weggefallen. Dat ook de kerk van deze ‘grootheden’ niet of nauwelijks meer weet, heeft tot gevolg dat zij zich òf relevant denkt te moeten maken door maatschappelijke prediking (los van de Wet van God en de scheppingsorde) òf dat zij haar kracht zoekt in een individualistische boodschap.’

Het essentiële politiek-historische conflict waarin de christelijke gemeente staat, draait om de vraag: is Christus Kurios? Belijden wij Hem als de Pantocrator?³

Er is inderdaad sprake van een essentieel politiek-historisch conflict waarin de gemeente zich bevindt. De wereld bevindt zich meer en meer in een spiraal van revolutie en polarisatie. Wijsheid gaat meer en meer te loor. Het gevolg zijn enorme spanningen. In deze spanningen, waarin de vraag naar de zin en het doel van de geschiedenis zich aan de mensheid opdringt, heeft de christen de Bijbel. De Bijbel (met de apocriefe boeken – opgenomen in de *Septuaginta*-vertaling uit de tweede eeuw) kent de apocalyptische vragen die zich nu voordoen en geeft daar een antwoord op. De christen en de christelijke gemeente gaan door de geschiedenis heen terwijl ze in rapport staat met Christus die is opgestaan, die is opgevaren en die alle macht heeft (Matth. 28:20), en die Zijn gemeente leidt en uitzicht geeft, tot Zijn wederkomst. Daardoor is de kerk de plaats die maakt dat de christen zich niet mee laat slepen in een psychotische geschiedenisangst met polarisatie, enzovoorts.’

‘De kerk is de plaats die maakt dat de christen zich niet mee laat slepen in een psychotische geschiedenisangst.’

‘De christen die zich door Christus laat gezeggen is in de goede zin van het woord nuchter, vervalt niet in ideologieën en in polarisatie.’

Wat betekent dit voor de visie op christelijk burgerschap?

‘De christen die zich door Christus laat gezeggen is in de goede zin van het woord nuchter, vervalt niet in ideologieën en in polarisatie. Hij leeft uit de werkelijkheid van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Hij kent twee rijken. Als het ene rijk, het aardse, uit zijn voegen wordt getild, weet hij zich burger van het andere, hemelse rijk. Als zodanig dient hij, waar dat kan, in nuchterheid het ‘aardse rijk’ – door op te komen voor wat recht en billijk is. Zo draagt hij er aan bij dat de wereld niet ‘opgesloten’ raakt in een verstikkende binnenwereldse focus. En juist op die manier kan hij eraan bijdragen dat de wereld ‘leefbaar’ blijft. Daar ligt niet zijn eerste focus – die ligt bij het Koninkrijk der hemelen – maar wel een belangrijke focus, want de christen waardeert de wet en de staatkundige orde, omdat alleen in die orde een ‘normaal’ leven mogelijk is en kinderen kunnen opgroeien in betrekkelijke rust en vrede, hetgeen voor iedereen een weldaad is. De tweerijkenleer (opgevat in de lijn van Augustinus, Luther en Calvijn) zorgt dus voor een juiste betrekking tot de hemel en de wereld. Søren Kierkegaard zei: ‘De kunst van het leven is je relatief verhouden tot wat relatief belangrijk is en absoluut tot wat absoluut belangrijk is.’ De wereld is belangrijk, maar in het licht van het Koninkrijk der hemelen relatief belangrijk – maar dus wel belangrijk! En met ‘wereld’ bedoel ik dan het doorwerken van de orde die God ten grondslag aan de schepping heeft gelegd.’

De Woordverkondiging en het pastoraat zijn de primaire taken van de kerk. De aandacht voor goed burgerschap zou deze kerntaak niet mogen verdringen. Wat is een goede balans?

‘De Woordverkondiging en het pastoraat

hebben vooral betrekking op de diepste bestaansvragen die met de schepping gegeven zijn en die hun uiteindelijke antwoord vinden in het Evangelie. Het zijn de vragen rond de betrekking tot God. Het Evangelie, de Kerk biedt toegang tot het kennen van God (door Christus). Diezelfde God, die je in Christus in zijn vergevende liefde leert kennen, is in eerste instantie de Schepper. Tot God heb je de verhouding als Schepper en Koning en de verhouding als vergevende Vader. Luther sprak van de tweerijkenleer die voor hem bijzonder belangrijk was. De schepping is relatief belangrijk. Christus en het kennen van God door Hem, de vernieuwing, het eeuwige leven is absoluut belangrijk. Zie de uitspraak van Kierkegaard hierboven. Blaise Pascal zei: een christen is actief, doet mee, maar hij heeft een *pensée de derrière* (een achterliggende gedachte, een verderweg liggend doel). Hij doet zijn best en draagt zorg voor wat God in de schepping gaf, midden in de geschiedenis, maar hij weet: mijn eigenlijke bestemming is het Koninkrijk van God. Je bent een gast op aarde, zei Luther tegen z’n hoorders. Maar een gast draagt zorg voor zijn kamer, zeker als de eigenaar het goed met hem meent, gastvrij is en gul. Wil je ergens komen dan heb je zulke gastverblijven nodig. Een christen weet hoe nodig het is voor de wereld, dat de mensen een zeker besef van God en van recht houden, wil de maatschappij leefbaar blijven en willen de pelgrims in de hemel aankomen. Hij kent bovendien de eigenaar en gastheer van deze wereld (God zelf), is betrokken op Hem en weet dat God zorg draagt voor Zijn schepping die groots is (de kosmos). Natuurlijk draagt hij dan extra zorg voor de schepping, die het stempel van God draagt.’

Christenen zijn getekend als burgers van twee werelden. Hoe bewust of expliciet moet de kerk stimuleren tot goed 'aards' burgerschap?

'Misschien is het eenvoudiger: een goede christelijke burger is wellicht veel eerder een vrucht van het geloof, een vrucht die tot groei en bloei komt wanneer mensen er in hun leven primair op gericht zijn God lief te hebben boven alles en de naaste als zichzelf. Met deze benadering kunnen we ook voorkomen dat de kerk of de opvoeder het geloof als puur instrumenteel ziet, ofwel: erg nuttig voor de samenleving, religie als een bruikbaar sociaal bindmiddel.

Dit laatste is een groot gevaar: het geloof instrumenteel aanwenden. 'Het is fijn als je een goed huwelijk hebt, want dan heb je een thuisbasis waar vanuit je goed kunt zijn voor de buurt.' Dat zal zeker waar zijn, maar daar trouw je elkaar niet voor. Dat is een neveneffect. De Kerk is er voor het Koninkrijk der hemelen, voor de band met het nieuwe

dat Christus op aarde bracht en dat er blijft (in voorlopigheid) totdat de nieuwe hemel en aarde aanbreekt – door zijn toedoen. De betrokkenheid daarop is de eerste prioriteit van een christen. Dat je goed bent voor de schepping omdat je des te beter God kent (als je gelooft) is een neveneffect. Je verhoudt je relatief tot wat relatief belangrijk is en absoluut tot wat absoluut belangrijk is. Of eenvoudiger: wat het zwaarst is, moet het zwaarst wegen. Het zwaarst weegt: God kennen in Zijn verlossende kracht die van ons ándere en nieuwe mensen maakt, burgers van het rijk der hemelen?'

Hoort aandacht voor burgerschap ook thuis in de catechese?

'In de catechese gaat het allereerst om de Bijbelse leer. Juist als je jongeren en pubers iets laat zien van het mooie dat zij geschapen zijn naar Gods beeld, dat zij een ziel hebben en een hart dat vragen stelt en dat hen zegt dat ze hun geluk niet kunnen vinden in din-

'De tweerijkenleer zorgt voor een juiste betrekking tot de hemel en de wereld.'

‘Het zwaarst weegt: God kennen in zijn verlossende kracht die van ons ándere en nieuwe mensen maakt?’

gen die tijdelijk zijn, hoe mooi die ook zijn, maar dat ze voor God bestemd zijn, geef je hen houvast om zichzelf te leren kennen. Je praat met ze over het mooie van het leven, het tijdelijke, de dood en daarna, maar ook de roeping hier. Je bereidt ze erop voor dat het niet makkelijk is om de oriëntatie naar God toe vast te houden, zeker niet in een revolutionaire en hedonistische tijd. Maar alleen zo kunnen ze gelukkig worden en recht doen aan de schepping en aan hun roeping. In het verlengde daarvan kun je als catecheet ook zeggen hoe zij iets kunnen betekenen voor hun land, waarvoor God zoveel gedaan heeft, maar waar helaas ook zo weinig meer van God te zien valt. Zo kweek je verantwoordelijkheidsbesef, maar raak je niet verstrikt in moralisme of in illusies en luchtفيتserij. Je vertelt hoe rijk God hen maakte, met hun talenten, interesses en dat God hen wil inschakelen, binnen het kader van Zijn wet, die de richtlijnen zijn voor hun leven, daar waar het leven en God hen brengt. Zo haal je er een onbijbelse moralistische beklemming vanaf en geef je ze iets mee van de diepe vreugde in het roepingsbesef dat je overbrengt, terwijl je evenmin idealistisch wordt.’

Voor burgerschap zijn politici geneigd vooral naar het onderwijs kijken.

Ze vergeten soms dat ouders de eerstverantwoordelijken zijn. En de kerken komen helemaal niet in beeld...

‘Burgerschap is nergens zo te vinden (als het goed is) als in de kerk. Luther kwam op voor het schoolwezen, voor studie. Calvijn verdedigde de christenen tegenover koning Frans I en zei: u hebt geen betere burgers dan zij. Zij luisteren naar Gods geboden! De staat mag opkomen voor onderwijs (Luther riep de vorsten ertoe op), maar zij mag niet ideologisch

worden. Helaas is ze dat veelal wel: de bijna propagandistische manier waarop de laatste mode in de filosofie (l’altérité) uitgedragen en opgedrongen wordt in lessen over inclusiviteit, die op alle hogescholen en universiteiten bijna in alle vakken naar voren komt (ook vanwege de subsidies), is er een voorbeeld van. Dit opdringen gaat zover dat de speelruimte voor ouders en scholen in het gedrang komt. De overheid moet terughoudend zijn, juist omdat de primaire taak van de opvoeding bij ouders ligt en in het verlengde daarvan bij de scholen, die hun eigen identiteit moeten kunnen behouden. Dat kinderen op school wegwijz worden gemaakt in de huidige samenleving en dat ze geleerd moeten worden om geen haat te hebben jegens anderen is duidelijk. Maar dat betekent niet dat de overheid via burgerschapslessen een visie mag opdringen die kenmerken krijgt van een pseudoreligie of zelfs van een aperte ideologie.’

Op welke manier kan burgerschap aan de orde komen in de vorming van jongeren door de kerk en haar jeugdwerk?

‘Je leert kinderen wat Petrus⁴ zegt: Doe het goede en laat, als men kwaad over u spreekt, het niet zo zijn dat u lijdt als mensen die echt kwaad gedaan hebben. Geef ze geen gelegenheid om zich terecht over u te beklagen. Wie weet wie je op die manier voor Christus wint. En verder: Romeinen 13. En wat te denken van Christus’ woord: Geef de keizer wat van de keizer is etc.⁵ Wat een prachtige teksten en thema’s om met jongeren te bespreken! En wat te denken over het huwelijk: je lichaam, een rijkdom, met verlangens, die soms verleidingen worden; leer te waarderen en leer ermee om te gaan en de rijkdom die God geeft, goed aan te wenden. Leer ze ook iets te begrijpen van hun tijd. Vertel over de

Franse Revolutie en het revolutionaire denken. Vertel hun over de zin van het leven en hoe die samenhangt met waar hun hart naar vraagt en met wat God wil geven. Leer ze zien hoe het revolutionaire veel belooft, maar weinig biedt. Laat hen het relatieve van maatschappelijke tendensen en hypes zien. Voor jongeren heeft wat zich aan hen voor doet een absoluut karakter. Als je wat ouder wordt, zie je dat er modes zijn, tendensen die weer voorbijgaan. Leer ze wat relativëren.’

Als ik het goed heb organiseerde u ook lezingen in Hoornaar die openbaar toegankelijk waren. Welke motivatie zat daarachter?

‘Zeker; we hadden een kring over de apocriefe boeken. Ik belegde avonden over opvoeding, bij Plato, Augustinus, Dante, Kierkegaard, Guadagni, Giusanni en Aalders. Ik wilde de mensen in aanraking brengen met de schat die in de christelijke traditie te vinden is zodat ze onderkenden wat in hun tijd omgaat en zodat ze ook hun kinderen op weg kunnen helpen.’

U was ook betrokken bij het godsdienstonderwijs op openbare scholen. Kunt u het belang en de betekenis hiervan toelichten?

‘Langzamerhand merkte ik dat dit onderwijs minder en minder gewaardeerd werd. Steeds meer moest het vorm krijgen binnen het algemene vak: godsdiensten. Dat heb ik jammer gevonden, vooral ook vanwege het feit dat de kinderen de bijbelverhalen enorm waardeerden. Ze voelden aan: hier gaat het ergens over, over de wereld, over de geschiedenis, de oertijd, de zondvloed, Mesopotamië, Egypte, Griekenland, Rome en dat omdat Israël met al die culturen in aanraking kwam. Maar ook: hier gaat het

over God die ons schiep en die zorgt, hier gaat het over nu en over mij, over de band met God... De kinderen vonden het prachtig.’ Op welke manier kan de kerk bijdragen aan het expliciet maken van de (christelijke) waarden die de democratische rechtsstaat schragen?

‘De kerk moet leren de Wet van God te waarderen als uitdrukking van de schepping. Zeg maar: de eerste functie van de Wet, zoals Calvijn die aanwees: de *usus politicus*. De kerk moet het heilzame van Gods orde laten uitkomen. Daarbij is het haar taak te wijzen op de betekenis van gewetensvrijheid en te protesteren waar sprake is van ideologische uitwassen. Ze moet dat met wijsheid en tact en soms (heel zelden, bij dreigende noodsituaties) ook heel beslist en profetisch doen. Verder is de kerk van onschatbare betekenis als zoutend zout, als zuurdesem. Wat de kerk al niet betekent! Wat pastoraat niet betekent! Ik heb eens ietwat gekscherend tegen een burgemeester gezegd: u weet niet half hoeveel geld u bespaart door het werk van predikanten. Ze lezen de wet voor, geven jongeren houvast en helpen in crisissituaties. Dat bespaart de gemeentelijke overheid veel kosten, anders zouden ze bij u aankloppen. Daar is werkelijk iets van waar.’

‘Burgerschap is nergens zo te vinden (als het goed is) als in de kerk.’

BRONNEN

1. C.S. Lewis, *De afschaffing van de mens*, Kampen 1997 (oorspr. Londen 1943), m.n. p. 67-79.
2. G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie*, Barneveld 2008, (oorspr. 1847), met name hoofdstukken VIII en IX.
3. Vgl. W. Aalders, *De Kerk: het hart van de wereldgeschiedenis*, Kampen 2023 (oorspr. Leiden 1995).
4. Vgl. I Petrus 3 vers 13-17.
5. Matteüs 22 vers 15-22.

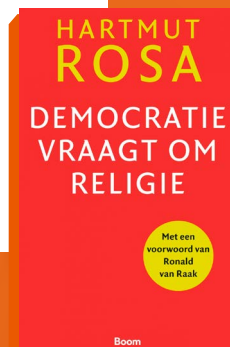
Lezersenquête en winactie *Zicht*

De komende periode voert WI-stagiair Leon Donk een lezersonderzoek onder de lezers van het tijdschrift *Zicht* uit. Naast de visie van 'gewone' lezers is hij bijzonder geïnteresseerd in hoe bestuurders en volksvertegenwoordigers van SGP-huize het tijdschrift *Zicht* ervaren. Uw hulp door het invullen van deze enquête (ongeveer 5 minuten) wordt daarom zeer gewaardeerd. Scan de QR-code hieronder met uw smartphone en u komt bij de digitale enquête uit. Bij voorbaat dank!

Scan de QR-code

Doe mee en u maakt kans op een gratis exemplaar van 'Democratie vraagt om religie' van Hartmut Rosa!

Overlijdensbericht *dr Klaas van der Zwaag* (1955–2024)

Juist bij het persklaar maken van deze editie bereikte ons het verdrietige bericht dat dr Klaas van der Zwaag is overleden op 2 oktober jl. Sinds 1994 was hij intensief betrokken bij ons tijdschrift, eerst als lid en vanaf najaar 2009 als voorzitter van de redactie. In september 2022 werd Klaas door een ernstige ziekte getroffen, waardoor hij het voorzitterschap van de redactie abrupt moest neerleggen. In de volgende editie zal een *In Memoriam* worden gepubliceerd.

Ons hartelijk meeleven gaat uit naar zijn vrouw Greetje, de kinderen, kleinkinderen en verdere familie. Wij bidden dat God hen kracht geeft om dit zware verlies te dragen.

Redactie en adviseurs van *Zicht* en bestuur van de Guido de Brès-Stichting.

Shaare Zedek

Shaare Zedek is het enige pro-life ziekenhuis in Jeruzalem. **Steun ons project** 'palliatieve zorg aan kinderen.'

NL74 ABNA 0436 4270 60
Stichting Shaare Zedek

Voor meer informatie of voor het aanvragen van een presentatie:
info@shaarezedek.nl • M 06 - 12363723 • www.shaarezedek.nl

'Er is nog wel een wereld (terug) te winnen'

Burgerschap in de lokale politiek

Hoe werkt burgerschap in de lokale gemeentelijke praktijk? Op welke manier kan de lokale politiek de verbinding met burgers opzoeken en stimuleren? En welke randvoorwaarden dienen er te zijn om burgerparticipatie succesvol te laten verlopen? Deze en andere vragen legden we voor aan Wouter van den Berg, namens de SGP wethouder in Houten.

Al sinds mijn jonge jaren ben ik politiek geïnteresseerd. Vroeger was ik al actief voor SGP-jongeren in Dordrecht en de landelijke SGP-jongeren. Toen ik in Houten ging wonen

belandde ik in de Houtense gemeenteraad, een fractie met twee zetels. Na de laatste gemeenteraadsverkiezingen in 2022 kreeg SGP-Houten de kans om voor het eerst in haar geschiedenis deel te nemen aan coalitie en college, samen met de lokale partijen ITH en Natuurlijk Houten, en de VVD. Namens de SGP werd ik wethouder, een prachtige kans om nog meer bij te dragen aan de Houtense samenleving.

Als Houtense SGP krijgen we altijd al meer stemmen bij lokale verkiezingen dan bij provinciale, landelijke of Europese verkiezingen. Een lokale plus, zogezegd. Dat betekent dat we een bredere groep aanspreken dan alleen de traditionele achterban. Met name in de dorpen in ons buitengebied zijn we flink in beeld en krijgen we meer stemmen dan je normaliter zou verwachten.

AUTEUR
Wouter van den Berg

‘Juist in de kleine kernen in ons buitengebied zie ik veel actief burgerschap.’

BURGERSCHAP IN HET BUITENGEBIED

Juist in die kleine kernen in ons buitengebied zie ik veel actief burgerschap. Burgers nemen op een constructieve manier de regie over de ontwikkeling van hun eigen omgeving. Een sterk voorbeeld daarvan is het dorpje ‘t Goy. De inwoners hebben een dorpsraad opgericht, genaamd Mooi ‘t Goy. Voor een toekomstagenda voor hun dorp kijken ze niet afwachtend naar de gemeente, maar zetten ze zelf iemand aan het werk die tot een gedragen agenda komt, over een breedte aan thema’s. Ook was er behoefte aan beperkte woningbouw, en is er inmiddels een woningbouwproject in voorbereiding van 50 woningen. Planvorming en draagvlak wordt met name in en vanuit het dorp zelf georganiseerd, met uiteraard kaders en bestuurlijke stappen vanuit de gemeente. Een schoolvoorbeeld van geslaagd actief burgerschap.

Actief burgerschap slaagt met name als de schaal waarop het plaatsvindt overzichtelijk is en er een stevige binding is met de eigen omgeving, groep mensen of de gezamenlijke doelstelling. Ergens moeten mensen de motivatie vandaan halen om een stap extra te doen en vrijwillig veel tijd in het algemeen belang te steken. In kleinere dorpsgemeenschappen of hechte buurten of wijken komt dit meer van de grond dan in nieuwere wijken is mijn indruk.

ACTIEF BURGERSCHAP EN DE SGP

Toch blijft het zo dat de gemiddelde burger zich vaak pas actief met iets gaat bemoeien als het hem of haar raakt, uitzonderingen uiteraard daargelaten. Ook onder SGP-ers herken ik dat wel, in een plaats als Houten in ieder geval, waar de SGP en het reformatorische smaldeel op het totaal van de samen-

leving relatief klein is. Daarbij speelt mijns inziens mee dat we bij de SGP bij uitstek het bestuur van de samenleving toevertrouwen aan hen die we daarvoor gekozen hebben en over ons gesteld zijn. We geven hen over het algemeen alle ruimte. We hebben bovendien ook een minder vitale partijdemocratie dan de gemiddelde andere politieke partij.

Daarnaast zijn we als SGP-ers ook gewend om allereerst om te zien naar de christelijke ander. In het bijzonder ver weg, maar ook wel dichtbij. Veel van onze maatschappelijk bestede extra tijd gaat naar werk in en om de kerk en school. En dat is ook bijzonder waardevol. Het vangnet dat veel kerken bieden voor de eigen gemeenschap is van onschatbare waarde, en zou je iedereen toewensen. Dat kan wel tot gevolg hebben dat de urgentie voor actieve betrokkenheid op de totale gemeenschap meer uit beeld is. En dat heeft ook wel een praktische kant, je kunt je spaarzame vrije tijd maar één keer inzetten.

PARTICIPATIE

Het lidmaatschap van politieke partijen neemt af. Dat past in een trend waarin mensen zich steeds minder structureel en duurzaam binden aan iets collectiefs, waar ook nog bepaalde verplichtingen mee gemoeid zijn. Het is dus zoeken naar manieren om het maatschappelijke kapitaal toch te activeren. Mijn ervaring is dat mensen veel meer te porren zijn voor kortere projectachtige verbanden en activiteiten. Bijvoorbeeld: Vrijwilliger zijn bij een groot kinderfeest in het dorp, inzet voor een burgerberaad, een verkiezingscampagne. Als lokale overheid proberen we ook nieuwe manieren van inwonersparticipatie uit, bijvoorbeeld rond het plaatsen van laadpalen, meedenken over de energietransitie en de ideeënvorming over

woningbouw. Daarbij is het belangrijk dat er vanuit de gemeente niet gewerkt wordt met al in beton gegoten plannen. Er is lef nodig om met een 'wit vel' en duidelijke kaders te beginnen aan discussies. Het duurt soms langer, maar ik ben ervan overtuigd dat het tot meer gedragen besluiten kan leiden, zolang de randvoorwaarden maar duidelijk zijn. Extra veel participatie zonder duidelijk kader kan ook juist leiden tot extra veel ongenoe-gen.

Bij veel participatieprocessen zijn er wel enkele mondige burgers die onevenredig veel invloed op processen kunnen hebben. Dat hoeft niet erg te zijn, als duidelijk is dat zij de grootste gemene deler vertegenwoordigen, maar dat is niet per sé zo. Het is juist goed, zeker vanuit het gedachtegoed van de SGP, om ook de ongeziene en niet mondige inwoner voor ogen houden en een plek te geven. Dat betekent dus extra moeite doen om juist hen ook te horen en op te zoeken.

HET REFERENDUM

Een klassieker rond burgerparticipatie is het referendum. Ik heb mij altijd al thuis gevoeld bij de SGP-lijn dat het primaat ligt bij de democratisch gekozen volksvertegenwoordiging, en referenda daar dus niet bij passen. Relevant is natuurlijk wel of het gaat om een bindend of raadgevend referendum. Als een referendum ingezet wordt als een soort volkspeiling vind ik dat als zodanig niet zo problematisch, de kloof tussen bevolking en haar vertegenwoordiger is immers te groot geworden. In Houten hebben we als SGP-fractie voor het houden van een referendum gestemd over de – in onze ogen te stadse – toekomst voor de woningbouw. Als het instrument er eenmaal is, verankerd in een lokale referendumverordening, heb

je ook rekening te houden met de in regels vastgelegde mogelijkheden waar inwoners een beroep op kunnen doen. Maar onderaan de streep blijft het systeem van de representatieve democratie – als het aan mij ligt – fier overeind, met politiek die dicht bij haar inwoners staat, en waar referenda dus feitelijk ook niet nodig zijn. Maar daar is nog wel een wereld –terug– te winnen.

VAN RAADSLID NAAR WETHOUDER

Van raadslid werd ik wethouder. Veel bleef hetzelfde, zoals bepaalde politieke lokale dossiers, maar veel veranderde ook, met name de bestuurlijke rol. Als raadslid kun je onverkort voor bepaalde belangen opkomen, als bestuurder ben je voortdurend alle belangen aan het wegen. Maar ieder heeft z'n eigen rol, en daarmee een belangrijke positie in het proces van de lokale democratie. Je moet vooral niet op elkaars stoel gaan zitten. En eerlijk is eerlijk, er zal altijd nog een beetje volksvertegenwoordiger in me blijven zitten, maar dat zie ik dan maar als relevante ervaring om goed te besturen.

'Je kunt je spaarzame vrije tijd maar één keer inzetten.'

Tussen theocratie en secularisme

Christelijke vorming in het onderwijs

AUTEUR

Dr. A.J. (Bram) Kunz is verbonden aan Driestar Educatief te Gouda als lector vorming van christelijke professionals in de context van de 21ste eeuw.

Hoe geeft de christelijke school in een seculiere context gestalte aan haar vormingsopdracht? In dit artikel verkennen we deze vraag door te onderzoeken of er een derde weg is tussen een theocratisch ideaal waarin de overheid het christelijke karakter van de school moet bewaken en het secularisme waarbij de overheid een liberale agenda aan de school opdringt. Wat zou die derde weg betekenen voor de vormingsopdracht van het christelijke onderwijs?

DRIESTAR

Op 5 september 2024 was het tachtig jaar geleden dat Piet Kuijt in Krabbendijke zijn kweekschool begon. Hoewel de opening van de school samenviel met Dolle Dinsdag was het geen euforie die hem dreef. Er ging juist een

lang gekoesterde wens (van onder anderen ds. G.H. Kersten) in vervulling om leraren te vormen voor het christelijke onderwijs. Kuijt noemde zijn kweekschool "De Driestar". Of hij met deze naam aansloot bij ds. Kersten die zijn artikelen in De Banier met drie sterren ondertekende of dat er een verband is met de drie sterren van dr. A. Kuiper in De Standaard, is niet helemaal duidelijk (zie hierover Exalto 2012, p. 172-173). In De Drie-star, de eerste nieuwsbrief van de school, uit juli 1949 zegt Kuijt wel dat de naam niet verwijst naar een hoofdredactioneel artikel. Dus: zoals Kuiper en Kersten in hun bladen deden. Het feit dat Kuijt aan zo'n artikel refereert, is een aanwijzing dat de drie sterren in de kerkelijke bladen hem wel op een denkspoor hebben gezet.

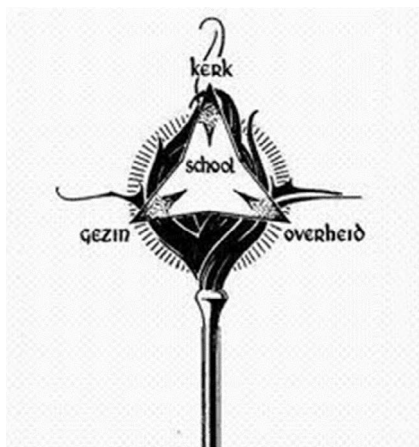
Wat Kuijt met de naam "De Driestar" wilde zeggen, blijkt uit het eerste logo (zie afbeelding 1): een brandende toorts, met in de vlam een driehoek. Daarin staat het woord "school", op de hoekpunten de woorden "gezin", "overheid" en "kerk". Voor deze bijdrage over de vormingsopdracht van de school is het

inzichtvol om ons vertrekpunt te nemen bij dit Driestarlogo.

ONDERWIJSVISIE

In essentie drukt het logo een maatschappijvisie uit, aldus dr. John Exalto (Exalto 2012, p. 184). We kunnen ook zeggen: het drukt een onderwijsvisie uit, waarbij sterke nadruk ligt op de belanghebbende instituties rondom de school. Kuijt schrijft in het bovengenoemde artikel in *De Drie-star* dat hij aan de naam een bijzondere betekenis hecht. De woorden op de punten van de driehoek (gezin, overheid en kerk) horen bij elkaar; samen staan ze in relatie tot de school. Ouders betrekken de school bij de opvoeding van hun kinderen. De overheid moet erop toezien dat op scholen alle afgoderij en valse godsdienst wordt geweerd, dat het rijk van de antichrist er wordt uitgeroeid en dat het Evangelie van Christus er wordt verkondigd. De kerk is met de school verbonden, omdat ze nieuwe leerkrachten examineert en toezicht houdt op de inhoud van het onderwijs.

Uit deze beschrijving blijkt het theocratische karakter van Kuijts maatschappijvisie. In relatie tot de school heeft de overheid als taak erop toe te zien dat het rijk van de antichrist er wordt uitgeroeid en het Evangelie verkondigd. Dit theocratische elan lijkt in 1965 wat getemperd, als Kuijt naar aanleiding van de onthulling van het mozaïek op het nieuwe Driestargebouw zegt: 'Wat in dit kunstwerk wordt beoogd, is uit te beelden dat de school in dienst behoort te staan van kerk, gezin en van de staatkundige en maatschappelijke samenleving' (*De Drie-star* 1965, geciteerd in Exalto 2012, p. 184). Het accent lijkt hier verschoven van een theocratisch naar een dienstbaar uitgangspunt: de school is er ten dienste van kerk, gezin en samenleving. In het vervolg is het theocratische ideaal echter helemaal terug, als Kuijt de rol van de overheid

benadrukt bij de handhaving van recht en orde en bij het bevorderen van het naleven van de wet van God (zie hierover ook Exalto 2012, p. 187). Wél is opvallend dat Kuijt bij zijn verwoording van de taak van de school niet spreekt over de overheid, maar over de dienst aan de staatkundige en maatschappelijke samenleving. De overheid is vooral voorwaardenscheppend; als het gaat over de dienende taak van de school spreekt Kuijt over de samenleving.

Wat kunnen we hieruit afleiden ten aanzien van de vormingsopdracht van de school? Allereerst dat in de school de belanghebbende instituties 'gezin', 'overheid/samenleving' en 'kerk' bij elkaar komen. Daarbij denkt Kuijt van buiten naar binnen: gezinnen vertrouwen hun kinderen aan de school toe, de overheid moet haar theocratische roeping vervullen en de kerken hebben een toezichthoudende functie. Voor de vormingsopdracht betekent dit dat de instituties rondom de school grote invloed hebben. Vorming gebeurt altijd in relatie tot gezin, overheid en kerk. Daarnaast is er in 1965 ook een beweging van binnen naar buiten, opnieuw gemotiveerd door het theocratische

BEELD

Driestarlogo

'Door het onderwijs moet het verval van de samenleving worden tegengegaan.'

‘De school is er ten dienste van het koninkrijk Gods, opdat God geëerd en gediend wordt.’

ideaal: door het onderwijs moet het verval van de samenleving worden tegengegaan. Vorming is er dan op gericht dat leerlingen vanuit christelijke waarden hun plek in de samenleving innemen. De hoofdlijn is echter van de punten van de driehoek naar binnen.

TEGOED

Kuijts onderwijsvisie heeft een blijvend tegood voor het denken over christelijk-reformatorisch onderwijs en zijn vormingsopdracht. Kort gezegd komt die hierop neer: de school is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van gezin, overheid en kerk. Voor Kuijt zijn deze belanghebbende instituties voorwaardenscheppend voor christelijk onderwijs. Dit is een relevante notie voor de vormingsopdracht van de school. Ze veronderstelt het christelijke gezin, een kerkelijke gemeenschap en een overheid die onderwijs mogelijk maakt. Deze instituties dragen in gezamenlijkheid verantwoordelijkheid voor de school. Als ze divergeren, bijvoorbeeld door individualisering of polarisatie, is de christelijke school daar het slachtoffer van.

Zonder commitment van gezin, kerk en overheid kan de school haar vormingsopdracht niet goed uitvoeren.

Een ander tegood ten aanzien van vorming is de maatschappelijke functie van de school. Ook als we geneigd zijn om het theocratische uitgangspunt van Kuijts onderwijsvisie te nuanceren (waarover zo dadelijk meer), blijft het vormingsideaal dat eruit voortvloeit actueel: de school is er ten dienste van de samenleving. Theocratisch gedacht vullen we aan: ze is er ten dienste van het koninkrijk Gods, opdat God geëerd en gediend wordt.

Er is dus een relatie van buiten naar binnen én een relatie van binnen naar buiten (waarbij Kuijt vooral denkt aan de dienende taak van de kerk ten opzichte van de samenleving, niet ten opzichte van gezin en kerk). In onze christelijke schoolpedagogiek *Gidsen* hebben we de vormingsopdracht naar aanleiding van Kuijts drie-star als volgt geformuleerd: de school is er om leerlingen toe te rusten hun plek in kerk en maatschappij in te nemen. De christelijke

school heeft daarbij altijd te rekenen met de drie belanghebbende instituties: ze vormt leerlingen tot christen en tot burger en ze bereidt hen voor op het dragen van verantwoordelijkheid in de privésituatie, de kerk en de samenleving (De Mynck & Kunz 2021, p. 285).

DISCONTINUÏTEIT

Toch kunnen we Kuijts driestar-model niet zondermeer kopiëren. In tachtig jaar is er veel veranderd ten aanzien van gezin, overheid en kerk. Meer algemeen geformuleerd: de huidige samenleving lijkt niet meer op de na oorlogse samenleving. Dit blijkt onder andere uit het feit dat Kuijts harmoniemodel, waarbij alle instituties zich geroepen weten om bij te dragen aan de school, onder druk staat. Ook christelijke scholen kunnen niet meer vanzelfsprekend rekenen op het commitment van ouders; de diversiteit van opvattingen neemt ook in de relatief homogene achterban van christelijk-reformatorische scholen toe. Toegespitst op vorming betekent dit dat het de vraag is of gezin en school nog op dezelfde manier bijdragen aan het vormingsideaal: om kinderen en jongeren te vormen tot zelfstandige, God naar Zijn Woord dienende persoonlijkheden, om het ideaal van dr. J. Waterink te citeren.

Hetzelfde geldt voor de kerkelijke gemeenschap: kerkelijke verdeeldheid, polarisatie en machtsdenken frustreren de vormingsopdracht van de school. Dit geldt zeker als de school door kerkelijke gezagsdragers in diskrediet wordt gebracht. Daarmee staat de loyaliteit van jongeren immers onder druk, en dat is nooit goed voor hun vormingsproces. Want wie moeten ze nu geloven?

Ten slotte is het de vraag of we vandaag nog zo positief zijn over de invloed van de overheid.

Generiek wordt de vormingsopdracht van de school bedreigd door neoliberal denken over onderwijs in termen van economische waarde en opbrengsten. Daar wordt de zachte kant van het onderwijs (en daar zit vorming immers!) het slachtoffer van. Meer specifiek wordt de vormingsopdracht ondermijnd door een burgerschapsvisie van de overheid die in feite socialisatie inhoudt: in toenemende mate wordt een specifieke visie wat een “goede burger” is voorgeschreven voor het onderwijs, waarbij steeds meer wordt ingevuld wat die goede burger zou moeten denken, doen en vinden (zie hierover ook Bertram-Troost 2022, p. 13). Door deze druk vanuit de overheid wordt vorming in het onderwijs verengd tot socialisatie, terwijl het veel meer is: het gaat om de wording van een persoonlijkheid, in relatie tot God, de ander en het andere.

We kunnen dit laatste punt van discontinuïteit nog verder uitwerken in relatie tot Kuijts theocratische ideaal. Dit geeft aan de overheid een grote verantwoordelijkheid, maar ook veel invloed. Bij burgerschapsvorming dreigt voortdurend een socialisatie naar mainstream opvattingen in de samenleving door het uitrollen van een liberale agenda ten aanzien van diversiteit. Terecht zijn christelijke scholen hier alert op. Dit betekent echter wel dat we op dit punt met Kuijts theocratische visie minder uit de voeten kunnen. Ondanks de geestelijke verbondenheid van reformatorische scholen met Kuijt en Kersten lijken ze op dit punt eerder volgelingen van Kuyper, die de overheid juist op afstand wilde houden. Dit blijkt trouwens ook uit het beroep op de vrijheid van onderwijs, waarmee ongewenste inmenging van de overheid op het vormingscurriculum van de school wordt afgeweerd. Hoezeer deze vrijheid van onderwijs een zegen is, ze schuurt met

‘Kerkelijke verdeeldheid, polarisatie en machtsdenken frustreren de vormingsopdracht van de school.’

‘Onderwijzen is vertrouwen: vertrouwen in een goede uitkomst van het vormingsproces, ook als niets erop wijst.’

een theocratische visie. Daarin past immers eerder een openbare school met de Bijbel dan een vrijheid waarin er ook voor christelijk onderwijs plaats is.

RUIMTE

Zo bezien lijkt er van het ideaal van Kuijt weinig over te blijven. Of moeten we de zaak van een andere kant bezien? Er is reden om bij de vormingsopdracht van de school vanuit het midden van de driehoek te denken. In de huidige context is het zinvol om de eigen plaats van de school te midden van de belanghebbende instituties te benadrukken. De school is geen uitvergroting van het gezin; ze is ook meer dan een verlengstuk van de kerk; en ze is geen doorgeefluik van de overheid.

Hiermee is natuurlijk niet gezegd dat de school een autonome positie heeft. Ook nu blijft immers staan dat de christelijke school geen bestaansrecht heeft zonder gezin, kerk en overheid. Wel is ermee benadrukt dat de school een eigen verantwoordelijkheid heeft voor de vorming van de leerlingen. In sommige gevallen zullen de hoekpunten het vormingsproces bevorderen, maar er zijn ook situaties waarin scholen weerstand moeten bieden. We kunnen hierbij denken aan toenemende diversiteit in de achterban van de school in gezin en kerk, toenemende polarisatie en interne verdeeldheid. In zulke situaties zal de school vanuit haar missie zelf moeten weten waar ze voor staat, tot zegen van leerlingen en hopelijk ook van de gezinnen en de kerkelijke gemeenschappen waar ze toe behoren. Die eigen positie geldt ook ten opzichte van de overheid. De vrijheid van onderwijs is ten aanzien van vorming een noodrem: je moet er niet telkens aan trekken, want dan gaat de trein niet vooruit. Maar er zijn momenten dat

scholen op de rem moeten trappen. En dat is juist als de christelijke vorming van kinderen en jongeren in het geding is. Dit vraagt echter wél dat scholen hun vormingsopdracht helder hebben; niet alleen op papier, maar ook in de dagelijkse schoolpraktijk.

VERTROUWEN

Wat houdt die vormingsopdracht van de school concreet in? Dr. Gerdien Bertram-Troost gebruikt in haar oratie het woord ‘vertrouwen’. Onderwijzen is vertrouwen: vertrouwen in een goede uitkomst van het vormingsproces, ook als niets erop wijst. Maar ook inhoudelijk: vertrouwen in kinderen en jongeren in hun unieke vormingsproces, vertrouwen in mede-opvoeders, vertrouwen in de samenleving. Vertrouwen is volgens Bertram-Troost essentieel: zonder vertrouwen lukt het leven niet (Bertram-Troost 2022, p. 28). We kunnen hieraan toevoegen dat vertrouwen ook vanuit de christelijke pedagogiek een belangrijke waarde is: vertrouwen dat je als opvoeder in gehoorzaamheid aan je roeping door God iets goeds mag doen voor kinderen. Voor christelijke scholen is het woord vertrouwen een belangrijk begrip om de vormingsopdracht scherp te houden. Vormen we leerlingen in vertrouwen: in relatie tot God en Zijn gemeente, in relatie tot het gezin en in relatie tot de samenleving? Of voeden we op school het wantrouwen, niet eens alleen door relativerende of kritische opmerkingen over gezin, kerk en overheid, maar ook door een onpedagogische houding? Draagt de school bij aan de vorming van kinderen en jongeren tot verantwoordelijke christenen en burgers? Wat dat betreft is de opdracht van Psalm 78 het kompas: dat zij hun hoop op God stellen, Gods daden niet vergeten, maar Zijn geboden bewaren, opdat zij niet zullen worden als hun vaders (Ps. 78:7-8).

Als we vertrouwen een belangrijk begrip noemen voor de vormingspraktijk op school, werkt dit echter ook de andere kant op: geven de deelnemende instituties de school het vertrouwen? En als dit vertrouwen onder druk staat: op welke manier gaan we dan met de school om? Via de pers is het wantrouwen snel geventileerd (en gevoed). Gebed en gesprek kan wantrouwen wegnemen. En de school kan haar winst doen met kritiek: van ouders, van kerkelijke gezagsdragers, van de inspectie. Maar dan wel als de relatie van de drie-star intact blijft.

VUUR

We benadrukken de eigenstandige positie van de school te midden van gezin, kerk en overheid/samenleving. Wat dit concreet betekent voor haar vormingsopdracht, kunnen we duidelijk maken met het eerste Driestarlogo. In dit logo is een vlam zichtbaar. Kuijt zegt er niet veel over; het lijkt vooral de artistieke vrijheid van tekenleraar Jan van den Berge. Voor onze gedachtebepaling is die vlam echter veelzeggend. Ik ontleen er aan het slot van deze bijdrage drie overwegingen aan, waarbij het vuur staat voor het Evangelie en daarmee voor het dienen van God.

Allereerst is voor de vorming van leerlingen essentieel dat in de school zelf een vuur brandt. Dit stelt de vraag naar de missie van de school, maar ook hoe leraren zich eraan verbinden om bij te dragen aan het vormingsproces van leerlingen (zie ook het recente proefschrift van dr. Peter van Olst). Het stelt de vraag naar de professionaliteit van leraren en hoe ze werken vanuit geloof, hoop en liefde (zie Kunz 2024). Je kunt alleen een vuur ontsteken als je er zelf, door genade, door bent aangestoken. In de tweede plaats stelt de vlam de vraag op welke manier kinderen en jongeren worden

aangevuurd: is het dienen van God realiteit op school, in Gods eis én belofte? Is er ruimte voor genade, voor opnieuw beginnen, voor vertrouwen en voor herstel van geschonden vertrouwen; zowel tegenover de HEERE als tegenover mensen? Ten slotte: leeft in de school het verlangen om iets goeds te doen voor de samenleving? Te beginnen in de eigen schoolomgeving. Wat dat betreft zijn er inmiddels mooie voorbeelden die de vormingsopdracht van leerlingen concreet maken. Zo wordt er toch iets zichtbaar van het theocratische ideaal.

De nadruk op de eigen ruimte van christelijke scholen biedt een begaanbare weg tussen theocratie en secularisme. Ze neemt het theocratische ideaal niet zondermeer over; evenmin levert ze zich uit aan de seculiere overheid. Maar, naar Kuijts ideaal, is ze er als christelijke school ten dienste van gezin, kerk en samenleving.

‘Je kunt alleen een vuur ontsteken als je er zelf, door genade, door bent aangestoken.’

LITERATUUR

- Bertram-Troost, G.D. (2022) *Menswording in een laagvertrouwen-samenleving. Kansen en uitdagingen voor onderwijs*. Vrije Universiteit.
- De Muynck, Bram & Kunz, Bram (2021). *Gidsen. Een christelijke schoolpedagogiek*. KokBoekencentrum.
- Exalto, John (2012). *Wordt een heer! Kweekschool De Driestar en de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden*. Groen.
- Kunz, Bram (2024). *Krassen op de ziel van de leraar. Een deugdedithische benadering van de professionele vorming van christelijke leraren*. Driestar educatief.
- Olst, Peter van (2024). *Faithfully Connected. Holistic Teacher Formation for Shalom-Seeking Citizenship in a Fragmented Society. A Case Study*.

Christelijk burgerschap zoekt de vrede van de stad

Over christelijk burgerschapsonderwijs

'En zoekt den vrede der stad, waarhenen Ik u gevankelijk heb doen wegvoeren, en bidt voor haar tot den HEERE; want in haar vrede zult gij vrede hebben.' (Jer. 29:7) Met deze woorden spoorde de profeet Jeremia de Joodse ballingen aan om in Babel een nieuw bestaan op te bouwen. Na hun traumatische ervaringen zal dat mentaal niet makkelijk zijn geweest, zeker niet in de stad van de vijand. Toch is dat wel wat God op dat moment van hen vroeg.

AUTEUR
Ardi Pierik,
voorzitter
SGP-J
commissie
Onderwijs

Als christenen hebben wij een soortgelijke opdracht. Veel Nederlanders hebben zich al van God en de kerk afgekeerd, en dat aantal neemt nog steeds verder toe. Als Nederlandse christenen zijn we meer en meer een kleine minderheid aan het worden. We ervaren voortdurend dat dit land onze blijvende stad niet is, ook niet in de politiek. Toch moeten wij voor haar de vrede zoeken, in onze daden en in ons gebed.

Het zoeken van de vrede van de stad vraagt om actieve participatie in het dagelijks leven. Daarom zijn we als christenen geroepen om onze plaats in te nemen bij werkgevers, vrijwilligersorganisaties, verenigingen, scholen en dergelijke. Als zoekers van vrede en recht kunnen christenen verschil maken. Ook kan onze ongelovige medemens dan aan ons aflezen hoe goed het leven met de Heere is. Het is echter nog niet zo makkelijk te zeggen hoe we deze opdracht in onze eigen omgeving vorm moeten geven. Zeker

‘Een juiste houding, goede woorden en maatschappelijke kennis zijn van levensbelang!’

scholieren en studenten zijn hierin vaak nog zoekende. Naast persoonlijke voorbeelden van oudere christenen hebben zij ook (burgerschaps-)onderwijs nodig. Daarin spelen kerk, gezin en school een belangrijke rol. In het vervolg schets ik een paar lijnen voor de invulling van christelijk burgerschapsonderwijs, waarna ik het effect van de nieuwe conceptdoelen voor burgerschap daaraan toets.

AANSLUITING BIJ DE WERKELIJKHEID

In de eerste plaats moet ons burgerschapsonderwijs goed aansluiten bij de werkelijkheid in onze Nederlandse samenleving. Dit lijkt evident, maar toch kan dit uitdagend zijn voor reformatorische kerken, gezinnen en scholen. In de gereformeerde gezindte is over het algemeen sprake van een hechte gemeenschap met een sterk sociaal vangnet. Dat is een grote zegen, maar daardoor kan het voor reformatorische jongeren ingewikkelder worden om zich in te leven in mensen die een dergelijk vangnet missen. In de praktijk is dat helaas voor heel wat mensen het geval. Het is van belang dat onze jongeren te zien krijgen hoe het leven is als een steunende (kerkelijke) gemeenschap ontbreekt. Het is de werkelijkheid van veel van onze medemensen, die Gods reddende genade even hard nodig hebben als wij. Zonder goede kennis van deze werkelijkheid wordt het een stuk moeilijker om in die werkelijkheid de vrede van de stad te zoeken. Een voorbeeld hiervan speelt rond abortus. Niet elke reformatorische jongere kan zich even goed inleven in de omstandigheden die vrouwen drijven tot een abortus. Tegelijkertijd is dat wel nodig om de juiste hulp te kunnen bieden aan vrouwen die ongewenst zwanger zijn. Een juiste houding, goede

woorden en maatschappelijke kennis zijn dan van levensbelang!

GOEDE TAAKVERDELING

In de tweede plaats is het belangrijk dat de taken van kerk, gezin en school in het burgerschapsonderwijs goed verdeeld zijn. Daarvoor is allereerst van belang dat kerk, gezin en school als een eenheid opereren. Dat betekent uiteraard niet dat er tussen kerk, gezin en school nooit meningsverschillen mogen zijn, maar wel dat de manier waarop jongeren nadenken over de plek waarop God hen in dit leven stelt in de kern vergelijkbaar moet zijn. Ondertussen hebben kerk, gezin en school wel verschillende taken. De opvoeding van kinderen en jongeren is in de eerste plaats de taak van de ouders of verzorgers. Zij zijn in geestelijk en in maatschappelijk opzicht degenen die de meeste invloed hebben op de manier waarop hun kinderen zich ontwikkelen. De taak van de kerk ligt naast de prediking en catechisatie ook in een ethische reflectie op maatschappelijke ontwikkelingen. Hiervoor ontbreekt het ouders vaak aan de kennis en de tijd. Eerder kwam abortus al even als voorbeeld aan de orde. Onze kerken mogen er niet zomaar van uitgaan dat abortussen, prostitutie of prostitutebezoek en dergelijke in onze gezindte niet voorkomen. Daarom is het van belang dat zowel ouders als jongeren leren hoe zij op een Bijbelse manier tegen dergelijke fenomenen kunnen aankijken. Daarbij hoort ook bewogenheid met hun medemens als zij in hun eigen omgeving met dergelijke vraagstukken te maken krijgen. Dat kan echter alleen als kerken zich actief op zulke thema's bezinnen. Tot slot hebben scholen de taak om leerlingen te leren hoe de Nederlandse politiek en maatschappij functioneert

en welke groepen zich daarin bevinden. Ook is het van belang dat scholen duidelijk uitlegen wat het belang is van de democratische rechtsstaat. Onze democratische rechtsstaat is nog altijd een dam tegen tirannie en heerszucht. Het klassieke formulier voor de bevestiging van ambtsdragers waarschuwt tegen de groei van tirannie en heerszucht in de kerkelijke gemeente op het moment dat een enkeling of zeer weinigen de leiding hebben.¹ Een dergelijk kerkbestuur tast de godvruchtigheid van de gemeente aan. Zou het zoeken van de vrede van de burgerlijke stad dan wel gediend zijn met autocratisch leiderschap? Het is van belang dat jongeren leren hoe dienend leiderschap werkt.

EEN STEUNENDE OVERHEID

In de derde plaats hebben we als christenen een ondersteunende overheid nodig. Dit speelt vooral rond scholen, maar ook in de kerk is dit een factor aan het worden. Voor een dienende maatschappelijke rol van onze kerken is het immers nodig dat predikanten de vrijheid voelen om zich uit te spreken over maatschappelijke thema's. Dat het in de zaak rond ds. Kort tot een proces kon komen, is een teken van afnemend maatschappelijk begrip voor conservatief-christelijke stand-

punten over het huwelijk. We hebben daarom een overheid nodig die de grenzen van de vrijheid van godsdienst goed bewaakt. Datzelfde geldt voor de vrijheid van onderwijs. Van de overheid mag verwacht worden dat zij christelijke scholen de ruimte biedt om onderwijs te geven dat in overeenstemming is met de eigen identiteit. De identiteit van christelijke scholen verschilt wezenlijk met die van islamitische of seculiere scholen. Over allerlei kernzaken wordt heel verschillend gedacht en daartussen bestaat geen neutraal midden. In het huidige publieke debat gaan met name progressieve en liberale partijen er wat al te makkelijk vanuit dat iedereen in Nederland liberale waarden deelt. Ook rechts-populistische partijen leggen graag hun eigen waarden op. Zij offeren de onderwijsvrijheid zonder veel scrupules op het altaar van de strijd tegen woke en/of de islam. Een gereformeerde insteek voor burgerschapsonderwijs zou juist meer gediend zijn met een terughoudende overheid, die scholen ruimte geeft voor onderwijs op basis van de eigen identiteit.

DEMOCRATISCHE WAARDEN?

In dat kader rijst de vraag hoe we ons als reformatische christenen moeten verhouden tot de aankomende uitbreiding van het burgerschapsonderwijs. De Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) geeft in een op 6 maart met de Tweede Kamer gedeeld rapport aan: 'De huidige kerndoelen bevatten echter geen expliciete doelen voor burgerschap. Met het opleveren van deze conceptkerndoelen gaat dat veranderen.'² Iets verderop schrijft de SLO: 'Nederland kent een parlementaire democratie. Om deze toekomstbestendig te houden is een democratische cultuur een belangrijke voorwaar-

'De taak van de kerk ligt naast de prediking en catechisatie ook in een ethische reflectie op maatschappelijke ontwikkelingen.'

‘Onze democratische rechtsstaat is nog altijd een dam tegen tirannie en heerszucht.’

de, (...) De democratische waarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit vormen het fundament.³ Aan het eind van het rapport geeft de SLO een definitie van deze begrippen. Zo is vrijheid volgens de SLO ‘afwezigheid van dwang (negatieve vrijheid), dan wel het vermogen jezelf volledig te ontplooiën zonder anderen daarbij in hun vrijheid te beperken (positieve vrijheid).⁴ Hieruit komt het hierboven beschreven risico van het opleggen van ‘neutrale’ waarden duidelijk naar voren. Deze definitie van vrijheid komt neer op het liberale schadebeginsel, waarbij de eigen vrijheid ophoudt waar die van de ander begint.

Dit schadebeginsel verhoudt zich maar moeizaam tot een christelijke uitleg van vrijheid. Ten eerste is een christen geroepen tot het maken van keuzes waarbij het belang van anderen vooropstaat. Hij moet bereid zijn zichzelf weg te cijferen voor een ander, omdat de medemens ook een schepsel van God is. Juist hieraan ontbreekt het vaak in de hedendaagse politiek. Regeringspartijen gunnen elkaar het licht in de ogen niet, maar ook veel oppositiepartijen gedragen zich weinig constructief. Een democratie is echter gebaat bij samenwerking, niet bij polarisatie en egoïsme. Is juist die christelijke definitie van vrijheid niet iets wat onze democratie node mist? Ten tweede laat de christelijke vrijheid wél ruimte tot het maken van keuzes die de keuzevrijheid van een ander inperken. De liberale definitie van de SLO gaat te veel uit van een autonome mens die zelf in staat is keuzes te maken. Door onze zondige aard kiezen we maar al te gemakkelijk voor onszelf, laat staan dat we altijd in staat zijn om de negatieve gevolgen van onze eigen keuzes te overzien. Onze medemens en heilzame regels kunnen ons voor verkeerde

keuzes beschermen. De SLO kiest dus voor burgerschapsonderwijs dat drijft op waarden die niet in overeenstemming zijn met Gods Woord. Deze zorg wordt nog verder versterkt door de opname van diversiteit en inclusie in de voorwaarden die de SLO ziet voor een democratische cultuur op school.⁵ Als de Kamer deze curriculumwijziging aanneemt, moeten ook christelijke scholen deze kerndoelen uiteindelijk implementeren. Daardoor wordt het gereformeerde christenen bemoeilijkt om de vrede van de stad te zoeken. Gerechtigheid en vrede gaan immers hand in hand.

TIJD

De tijd is een volgende belangrijke factor die meeweegt in de beoordeling van de conceptkerndoelen van de SLO. Het voorgestelde burgerschapsprogramma vraagt een fors grotere tijdsinvestering van scholen, zo schrijft voormalig minister (nu staatssecretaris) van Primair en Voortgezet Onderwijs Mariëlle Paul in haar Kamerbrief. De ruimte die maatschappijleer inneemt in het curriculum, stijgt bij de havo van 4% naar 7% en bij het vwo van 3% naar 5%.⁶ Om het kader voor burgerschapsonderwijs uit het eerste deel van dit artikel vorm te kunnen geven, is het belangrijk dat het aantal voorgeschreven doelen niet te hoog is. Wil een christelijke school naast het reguliere curriculum voor bijvoorbeeld maatschappijleer of biologie nog eigen elementen aan het burgerschapsonderwijs toevoegen, dan is dat makkelijker te regelen bij een kleiner aantal en minder ver uitgewerkte doelen. Bovendien is niet elk onderdeel van het nieuwe burgerschapscurriculum even essentieel. Het opnemen van mensenrechten is zeker niet onbegrijpelijk en ook gezien de christelijke oorsprong er-

van op zichzelf best interessant, maar is het ook echt nodig? Zou het hier niet beter zijn om scholen zelf de ruimte te geven om te bepalen wat leerlingen helpt om als burger hun plek in de maatschappij in te nemen? Hoewel de nieuwe conceptkerndoelen ook goede zaken omvatten, zijn ze toch te uitgebreid te noemen.

GOD REGEERT

Ten slotte is het nog belangrijk om te noemen dat wij christelijk burgerschap allereerst van de Heere leren. We kunnen uitgebreide burgerschapsprogramma's ontwikkelen en dat kan ook vanuit een christelijk fundament, maar God is Degene Die de begeerte om Hem in deze maatschappij te dienen in onze harten legt. Laat het onderwijs uit Zijn Woord kinderen, jongeren en studenten tot God

brengen of dat leven nog dieper funderen in Hem. Gods genade mag ons de rust en het vertrouwen geven dat het resultaat van ons werk ten diepste niet van onszelf afhankelijk is, maar van Hem (psalm 127). We hebben de leiding van de Heilige Geest en de persoonlijke kennis van de hemelse vrede nodig om in deze maatschappij werkelijk de vrede van de stad na te kunnen streven. Laten we de toekomst van ons onderwijs dan ook vooral in Zijn handen leggen.

'Voor een dienende maatschappelijke rol van onze kerken is het nodig dat predikanten de vrijheid voelen om zich uit te spreken over maatschappelijke thema's.'

LITERATUUR

- Mattheüs Driebergen; Luuk Kampman; Maaïke Oberink, *Kerndoelen burgerschap. Actualisatie kerndoelen* (2024). Geraadpleegd op 7 september 2024, van <https://open.overheid.nl/documenten/dpc-4d07b6a4834055134f-4f9fe0d720ce2315cfc5f1/pdf>.
- Gereformeerde Bijbelstichting, *Formulier om ouderlingen en diakenen te bevestigen*. Geraadpleegd op 6 september 2024, van <https://bijbel-statenvertaling.com/liturgische-formulieren/formulier-om-ouderlingen-en-diakenen-te-bevestigen/>.
- Paul; Mariëlle, *Voortgang masterplan basisvaardigheden* (Kamerbrief, 2024). Geraadpleegd op 30 augustus 2024, van <https://open.overheid.nl/documenten/4651649b-23e8-45e7-9ba4-e1a0ad35f68e/file>.

BRONNEN

1. Gereformeerde Bijbelstichting, *Formulier om ouderlingen en diakenen te bevestigen*. Geraadpleegd op 6 september 2024, van <https://bijbel-statenvertaling.com/liturgische-formulieren/formulier-om-ouderlingen-en-diakenen-te-bevestigen/> 4.
- Driebergen; Mattheüs, Kampman; Luuk, Oberink; Maaïke, *Kerndoelen burgerschap. Actualisatie kerndoelen* (2024) 4. Geraadpleegd op 7 september 2024, van <https://open.overheid.nl/documenten/dpc-4d07b6a4834055134f4f9fe0d720ce2315cfc5f1/pdf>.
2. *Ibidem* 6.
3. *Ibidem* 27.
4. *Ibidem* 11.
5. Paul; Mariëlle, *Voortgang masterplan basisvaardigheden* (Kamerbrief, 2024) 11. Geraadpleegd op 30 augustus 2024, van <https://open.overheid.nl/documenten/4651649b-23e8-45e7-9ba4-e1a0ad35f68e/file>.

'Openbare scholen zijn geen optie meer'

Uitdagingen rond onderwijs en burgerschap in Noord-Amerika

AUTEUR

Gerrit Ten Hove,
directeur Rehoboth
Christian School in
Norwich, Ontario

Je woont in Canada en bent nog niet zo lang geleden getrouwd. Je hebt een huisje gekocht—wel duur, omdat de huizenprijzen zo ontzettend gestegen zijn de laatste jaren. Maar huren is weggegooid geld, heb je gedacht. Je hebt ook de kinderezegen ontvangen. Het oudste zoontje is vier jaar geworden en de tijd voor de kleuterschool breekt aan.

Zelf heb je op de school gezeten die van de plaatselijke kerk uitgaat, je vrouw in haar geboortedorp ook. Als je naar de school gaat om hem in te schrijven, krijg je te horen wat dat gaat kosten: \$700 per maand voor de deeltijd kleuterschool. Volgend jaar wordt dat ruim \$1000 per maand. En dat dekt slechts 55% van de operationele kosten van de school! De rest wordt door de kerk gecollecteerd, of door acties binnengehaald. Daar

moet je zo mogelijk ook aan bijdragen. De hypotheek moet ook binnenkort vernieuwd worden, en de rente is gestegen. Alles wordt steeds duurder. Je vrouw is met de twee jongste kinderen thuis. Wat moet je doen? Zijn er andere mogelijkheden? Hoe moeten we onze kinderen onderwijzen, of laten onderwijzen, zoals we bij de doop beloofd hebben?

POLITIEKE SITUATIE

Evenals Nederland zijn Canada en de Verenigde Staten seculiere landen geworden. Wel is in Noord-Amerika de politieke situatie heel anders dan in Nederland. Beide landen gebruiken het 'first-past-the-post'-systeem van stemmen. Hierdoor kunnen kleine politieke partijen nooit deelnemen aan de regering. In de VS krijg je dan of de Democraten (links) of de Republikeinen (rechts) als regering, terwijl dat in Canada de Liberalen of de Conservatieven zijn. De Christian Heritage Party (in Canada) krijgt alleen stemmen van mensen die heel principeel willen laten zien

**‘Een nieuw
(behoudender)
kabinet na een
verkiezing baat
niet altijd.’**

dat er nog een christelijk volksdeel is, maar pragmatisch gezien is het bijna een weggegooid stem. Dat zorgt er wel voor dat er vrijwel altijd heel snel een kabinet is zonder complexe reageerakkoorden, maar de belangen van christenen worden dan vaak terzijde gelegd. Een Bijbels geluid in de politiek wordt daarom alleen uitgedragen door christenen die zich toch in een grote partij kunnen vinden, en dan is dat vrijwel alleen in de rechtse partij.

Het onderwijs wordt niet op nationaal niveau bepaald, maar door de regering van de provincie (in Canada) of de staat (in de VS). Dit betekent dat er in Noord-Amerika enorm verschil is in de uitvoering van onderwijs. Binnen de Netherlands Reformed Congregations Educational Association (NRCEA, het contactorgaan van de scholen van de Gereformeerde Gemeenten (in Nederland))

krijgen scholen in Alberta (CA) en British Columbia (CA) kosten grotendeels vergoed, terwijl de andere twaalf scholen vrijwel geen overheids gelden krijgen. In Iowa (VS) is er recent een vouchersysteem geïntroduceerd, wat inhoudt dat de gezinnen die voor privéonderwijs kiezen geld uitgereikt krijgen om te spenderen aan scholing naar hun eigen voorkeur.

VERWACHTINGEN VAN DE OVERHEID

Niet alleen is de subsidie per regio zeer verschillend, maar ook de mogelijkheden zijn divers. In de meeste Amerikaanse schoolsystemen worden aan de leerstof weinig overheids eisen gesteld. Afspraken daarover bestaan meer in de vorm van een contract tussen ouders en de privéschool. Wel zijn er signalen dat in het lesgeven op grond van religie afwijken van de heersende woke-ideologie meer onder vuur komt te liggen. In

BEELD

Het leerlingen-
vervoer gaat
grotendeels
met bussen.

Alberta was het in 2017 voor scholen verplicht om een 'Gay-Straight Alliance'-club op te richten als leerlingen hierom vroegen. Het verzet van de christelijke scholen daartegen via het rechtssysteem mocht niet baten, maar met een omslag in de overheid (van links naar rechts) is die wet gelukkig ongedaan gemaakt.

Een nieuw (behoudender) kabinet na een verkiezing baat echter niet altijd. In Ontario was het belang van het curriculum seksualiteit door de liberale overheid sterk benadrukt en bevorderd, maar de komst van een conservatieve meerderheid leidde niet tot grote veranderingen. Dat onderstreept de rol van de bureaucratie. Al verandert de partij die de macht heeft, de bureaucratiesche lagen blijven grotendeels hetzelfde, en steeds vaker bestaan die uit de jongere generatie die verder van de Bijbelse wortels van ons westerse samenleving verwijderd is. Voor de meesten binnen de reformatische gezindte zijn dit soort ambtelijke carrières niet zo aantrekkelijk, maar het zijn wel 'poortwachters-functies', waarin de belangen van christenen verdedigd kunnen worden. Zo is de inspecteur van de privéscholen in British Columbia voorheen onderwijzer geweest op onze scholen. Hij kan de belangen van de christelijke scholen beschermen.

OUDERLIJKE KEUZE

Maar om terug te komen op de doopbelofte, hoe gaan reformatische ouders in Noord-Amerika hiermee om? Het mag duidelijk zijn dat de openbare scholen geen optie meer zijn. De druk die door de schoolomgeving op onze kinderen uitgeoefend wordt en het lesmateriaal dat steeds meer aanstoot geeft, noodzaakt zelfs ouders in de

Rehoboth Christian School

De Rehoboth Christian School in Norwich gaat uit van de Gereformeerde Gemeenten van Norwich en Courtland, en heeft ook leerlingen van de Gereformeerde Gemeente te Brant County, de Oud Gereformeerde Gemeente te Salford, en de Gereformeerde Gemeente in Nederland te Otterville. De school begon in 1975 met 176 leerlingen en heeft inmiddels 846 leerlingen in de leeftijd tussen de vijf en zeventien jaar.

kleine afgelegen kerken ertoe de openbare mogelijkheden af te wijzen. De argumenten dat onze kinderen daar een zoutend zout kunnen zijn, of dat ze toch een keer in de seculiere samenleving moeten meedraaien lijken gepasseerd.

Toch is er wel een enkele familie die gebruikmaakt van een breed-christelijke school. Daar zijn natuurlijk dezelfde kosten aan gebonden (en vaak meer) als aan een eigen reformatische school, maar in sommige plaatsen is er geen mogelijkheid voor een eigen school. Ook zijn er ouders die voor de kwaliteit of de mogelijkheden (bijv. in gespecialiseerde vakken of sport) een school met een breder beleid zoeken.

OUDERLIJKE KEUZE – EEN EIGEN SCHOOL

Over het algemeen is er in de reformatische kring in Noord Amerika altijd vrij vlog een school(tje) begonnen. De kapitaalkosten liggen dan geheel bij de gemeente(n) die de school beginnen. Dat kan dan vaak in

'Het is mooi om zo samen bezig te zijn voor onze kinderen.'

‘Als de school zo’n veertig of vijftig jaar bestaat, is het voor veel gezinnen gewoon geworden.’

een zaaltje van de kerk beginnen. Registratie bij de overheid is vereist.

De grote nood, evenals in Nederland, is het personeelstekort. In sommige plaatsen is het mogelijk om mensen zonder onderwijsbevoegdheid voor de klas te laten staan, maar vaak is het óf de eis van de overheid, óf het verlangen van de gezinnen dat de onderwijzers wel gecertificeerd zijn. In Noord-Amerika betekent dat minimaal een universitaire opleiding van vier jaar. En dan hebben we geen Driestar, dus de jonge mensen gaan vaak naar een openbare universiteit, en moeten dan in openbare scholen stagelopen. Dat levert af en toe wel problemen op. Voor sommigen is de ervaring een uitdaging om in een moeilijke situatie goed les te geven, en de meesten leren zo ook de ‘refozuil’ te waarderen. Recent was iemand net z’n stage begonnen toen hem door de leidende docent gevraagd werd hoe hij dacht over de Gay Pride-week. Dat open gesprek (na schooltijd!) leidde de volgende morgen tot het einde van de stage, omdat de kinderen in de klas van een ‘homofob’ niet veilig zouden zijn. Er zijn ook mogelijkheden op algemeen christelijke universiteiten, maar dat komt met z’n eigen nadelen. Omdat het privé-instellingen zijn, levert dat ook schoolgeldkosten op van boven de \$20.000 per jaar.

Als je leerkrachten hebt, kun je beginnen met de school. In de plaatsen waar de lesstof door de overheid verplicht is, moet er de keuze gemaakt worden hoe daar mee om te gaan. Tot nu toe gaat dat nog. Eén voorbeeld van de lesstof voor grade 9 (13-14 jaar): ‘Leerlingen moeten inzicht tonen in factoren die iemands begrip van hun genderidentiteit en seksuele geaardheid kunnen beïnvloeden, en bronnen van ondersteuning

identificeren voor alle studenten.’² Zo’n verwachting kan vanuit een christelijk perspectief ingevuld worden, alhoewel de meegeleverde aanwijzingen en voorbeelden (die niet verplicht zijn) een heel ander beeld laten zien. Het kost veel tijd om op basis van die verwachtingen een christelijk curriculum te maken. Dit wordt op iedere school gedaan, veelal door de docenten. De verschillende methodes proberen we met de andere reformatorische scholen te delen, maar scholen buiten de eigen staat of provincie moeten het vaak weer aanpassen om aan de lokale eisen te voldoen.

Aan een eigen christelijke school hangt dus een hoop werk en veel geld. Scholen zijn vanwege de nood vaak begonnen op een ‘shoestring budget’ (heel beperkt budget, red.). Ouders werden ingeschakeld als vrijwilliger, buschauffeur, schoolbestuurder, enzovoort. Dit vraagt tijd, maar tegelijk bindt het ook samen. Als er een renovatie nodig is kom je bijvoorbeeld met dertig man uit de kerken bij elkaar om een zaterdagochtend te helpen slopen. Het is mooi om zo samen bezig te zijn voor onze kinderen.

In de opbouwfase is het project natuurlijk nieuw en staat men met volle kracht erachter. Als de school zo’n veertig of vijftig jaar bestaat, is het voor veel gezinnen gewoon geworden. Dan is de motivatie om er gebruik van te maken bijvoorbeeld: de leeromgeving op onze school is doorgaans beter dan op de openbare scholen, of: ik ben er ook zelf naar toe geweest dus de kinderen gaan ook. Hopelijk is het ook zo dat de ouders met een biddend hart hun kinderen sturen, met het gebed dat het onderwijs gebruikt mag worden voor de tijd, maar bovenal voor de eeuwigheid. De kosten liegen er niet om, maar toch is het op te merken dat het onder Gods

BEELD

Thuisonderwijs: groep in de natuur.

'Het is voor de meeste families nog goed haalbaar om de kosten op te brengen.'

zegen voor de meeste families nog goed haalbaar is om de kosten op te brengen.

OUDERLIJKE KEUZE – THUISONDERWIJS

Om verschillende redenen is thuisonderwijs de laatste tijd (vooral sinds Covid) weer toegenomen. Een greep uit de verschillende argumenten daarvoor:

- vermijden van de groepsdruk die ook op onze scholen volop bestaat.
- negatieve ervaringen op school.
- met thuisscholing heb je als ouder 15.000 uur contact met je kinderen; contact dat je anders niet zou hebben.
- de mogelijkheid om beter passende lesmethodes te gebruiken.
- de schoolkosten zijn een belemmering en ouders willen niet op de diaconie terugvalen.

- de flexibiliteit om buiten het hoogseizoen te kunnen reizen en familie te bezoeken.

Er zijn er ook die het gebod van Deuteronomium 6:7 serieus nemen, en dat onderwijs dan niet aan een ander over willen laten.

Voor thuisonderwijs zijn tegenwoordig veel methodes beschikbaar, die (zo nodig met enige aanpassingen) door reformatische ouders gebruikt kunnen worden. Natuurlijk wordt het moeilijker als de kinderen ouder worden en de leerstof complexer wordt. Toch biedt het internet weer mogelijkheden om dat bezwaar te overkomen. Gezinnen die kiezen voor thuisonderwijs vinden elkaar vaak voor vakken zoals sport, koor, schoolreisjes en sociale activiteiten. Het vraagt wel veel inspanning van de ouders om dit alles goed te begeleiden.

Vergeleken met Amerika is het in Canada wel wat moeilijker om met een thuisschooldiplo-

‘Onze scholen kunnen de jeugd niet redden. Toch hebben we onze plicht.’

ma verder onderwijs te volgen, alhoewel daar verandering in te bespeuren is. In Amerika is thuisonderwijs lange tijd veel gebruikelijker geweest dan in Canada. Toegang naar voortgezet onderwijs bestaat in Amerika meer op de basis van toetsen, zoals de College Admission Test, terwijl dat in Canada gebaseerd is op de behaalde ‘high school’-cijfers. Mede daarom zien we ook vaak dat kinderen het basisonderwijs (leeftijd 5-13 jaar) thuis doen, maar het voortgezet onderwijs toch op een reformatorische school afmaken.

SEPARATIE–BURGERSCHAP

En dan de vraag: worden de jonge mensen door een privéschool-opleiding of thuischoling positieve, aan de samenleving bijdragende burgers, of zijn ze helemaal verzuild en zitten ze in hun eigen bubbel? Verschillende keren is daar door CARDUS, een christelijke denktank, onderzoek naar gedaan.³ De conclusie was dat jonge mensen die uit de christelijke scholen kwamen, op cultureel en sociaal niveau goed geïntegreerd zijn in de samenleving. Er blijkt meer offervaardigheid, ze doen meer vrijwilligerswerk en hebben een stabielere familielevens. (Een eerlijke kanttekening is wel dat het uit het onderzoek niet duidelijk is of de offervaardigheid en vrijwilligheid ook strekt tot buiten de eigen kerkgemeenschap).

Anekdotisch verschilt het uitoefenen van burgerschap meer per regio dan per school. Jonge mensen die in een klein dorp met een grote kerk opgegroeid zijn zullen ongetwijfeld meer verzuild raken dan jongeren die opgegroeid zijn in een grote stad met een kleine kerk. Het verschil landelijk-stedelijk blijft groot. Er zijn blijvende zorgen over de persoonsvorming van en de waardenoverdracht aan onze jeugd. Zowel binnen de christelijke

scholengemeenschap als de thuisonderwijsgemeenschap zien we jonge mensen die moeilijk tegenover een ander kunnen verdedigen waar ze voor staan. Daarbuiten zien we jonge mensen afhaken en alles verlaten. Onze scholen kunnen de jeugd niet redden. Toch hebben we als ouders en leidinggevers onze plicht. Zoals Rutherford het verwoordde: ‘Plichten zijn de onze, uitkomsten zijn des Heeren; als ons geloof zich gaat bemoeien met uitkomsten, en om zo te spreken, hof houdt over Gods voorzienigheid en begint te zeggen, hoe wilt Gij dit en dat doen? zo verliezen wij onze grond.’⁴ Te onderwijzen en te laten onderwijzen hebben wij beloofd, en dat in opzien tot de God die leeft.

Wel mogen we met dankbaarheid opmerken dat onze afgestudeerden zich bevinden op alle niveaus van de samenleving. Ze kunnen (nog) in de samenleving bijdragen. Blijvende verdieping en toerusting blijft nodig om de opgedane kennis te vernieuwen en toe te passen in een veranderende samenleving, maar voor die eerste kennis mogen de christelijke scholen alhier de kerk en de familie toch tot een gewaardeerde hand en voet zijn.

BRONNEN

1. Voorbeeld Rehoboth Christian School, Norwich, Ontario. Binnen de NRCEA varieert dit van \$0 (geheel door de kerk bekostigd) tot boven de \$20.000 per familie per jaar.
2. Vertaald van www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/secondary/health9to12.pdf
3. www.cardus.ca
4. Brief 18 van Rutherford (www.dewoesteweg.nl/wp-content/uploads/2008/11/de-362-brieven-van-rutherford-deel-1.pdf)

De Vluchtheuvel
Christelijke psychosociale hulpverlening

Betrokken en vertrouwd!

Professionele, psychosociale & psychologische hulp bij al jouw levens- en gezinsvragen, vanuit een heldere christelijke identiteit.

▼

- huwelijk & relaties
- toerusting & preventie
- seksuologische hulpverlening
- gastopvang
- hulp bij gameverslaving
- mediation & coaching
- schoolmaatschappelijk werk

www.stichtingdevluchtheuvel.nl • 0113 - 213 098

Met oog voor

VAN LAAR
REKLAME

Sign | Print | Wrap | Interieur

Nieuw →

In onze sap-perserij, langs rivier de Vecht, selecteren en combineren wij de lekkerste fruitsoorten. Dagelijks zetten wij ons persoonlijk in om hier heerlijk sap van te maken. De smaak van de natuur en dat proef je.

Schulp Vruchtensappen | Zandpad 76 Breukelen | www.schulp.nl

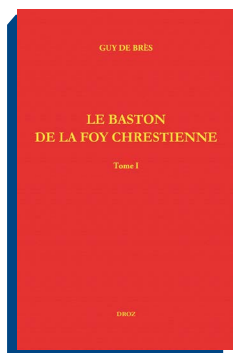
Boeken schap

(Christelijk) burgerschap in
heden en verleden

AUTEURS

Jan Schippers en
Aarnout van Gelder

In deze boekenschap is er wat uitgebreider aandacht voor een nieuw verschenen uitgave van de eersteling van Guido de Brès, iemand die ook nadacht over het burgerschap van christenen. In de zestiende eeuw was dat een heet hangijzer, maar dat geldt voor de 21e eeuw niet minder. De andere besproken publicaties behandelen allemaal op eigen wijze de verhouding tussen (christelijk) geloof en burgerschap.

Guy de Brès,
Le baston de la
foy chrestienne
 (kritische editie,
 red. W.H.Th.
 Moehn). Librairie
 Droz, Genève,
 2024, 1188 blz.
 (2 banden);
 €150,00.

Naast de bekende geloofsbelijdenis en zijn geschrift tegen de wederdopers schreef Guido de Brès nóg een belangrijk werk: *Le baston de la foy chrestienne* (Het wapen van het christelijk geloof). Ondanks dat dit geschrift in de zestiende eeuw populair was, is het in de loop van de tijd uit het beeld van het grote publiek geraakt. Deze uitgave is bedoeld als eerste deel in een vierdelige serie waarin al het werk van De Brès in een kritische editie uitgegeven wordt.

HET GENRE

Het wapen van het christelijk geloof is het vroegste overgeleverde geschrift van De Brès. Kenmerkend voor *Het wapen* is het vele gebruik van oudere bronnen. Het geschrift behoort tot het genre van de anthologie: een bloemlezing van citaten uit de Bijbel, kerkvaders, middeleeuwse theologen en concilie-uitspraken. Deze citaten zijn gegroepeerd in thematische hoofdstukken. In de zestiende eeuw was dit een populair genre. Enkele jaren eerder, in 1547 – ook het jaar dat De Brès waarschijnlijk overging naar het protestantisme – schreef een katholieke monnik een boekje met als titel *Het Schild van het Geloof*. Dit geschrift was een verdediging van het rooms-katholieke geloof, en kende een

grote oplage. In het voorwoord verwijst De Brès naar dit boekje, en beschuldigt hij de auteur ervan de kerkvaders bewust te verdraaien, om het zo te laten lijken alsof zij in het debat met de Reformatie aan de kant van de Rooms-Katholieke Kerk staan. De achtergrond van *Het wapen* is dus het conflict tussen Rome en de Reformatie. De keuze voor het woord ‘wapen’ in de titel geeft aan dat het De Brès niet alleen om een verdediging van de protestantse leerstellingen te doen was, maar dat er met de kerkvaders ook ‘gestreden’ kon worden: een juiste interpretatie van de bijbel en kerkvaders bewees het gelijk van de Reformatie. Het was van cruciaal belang om aan te kunnen tonen dat de protestantse leer niet nieuw, maar origineel bijbels en christelijk was. Wie zich in de zestiende eeuw niet adequaat kon verdedigen tegen de beschuldiging religieuze innovaties te propageren, had een groot probleem. De orthodoxe waarheid kon niet veranderen, zo was de gedachte. Een nieuwe leer kon dus onmogelijk waar zijn (p. 92). Daarnaast was het boek bedoeld om gewone gelovigen toe te rusten voor discussies met medeburgers of zelfs ondervragingen door de inquisitie. Inhoudelijk is het daarom een eenvoudige weergave van de belangrijkste onderwerpen van de geloofsleer. De eerste hoofdstukken behandelen thema’s als: God en Zijn eigenschappen, de eigenschappen van de Heilige Geest, en de verdiensten. Er zijn ook hoofdstukken over de bijbel, de sacramenten en het eren van de heiligen. De laatste drie hoofdstukken behandelen de (verhouding tot de) overheid.

INFORMATIE OVER DEZE UITGAVE

Deze kritische editie bevat drie delen. Het eerste deel bestaat uit een uitgebreide introductie, met daarin veel informatie over het

DOOR

Aarnout van
 Gelder

**‘Er kon met de
 kerkvaders ook
 ‘gestreden’
 worden’.**

‘Een nieuwe leer kon onmogelijk waar zijn.’

leven en werk van De Brès, een toelichting bij het genre en analyse van hoe hij te werk ging. Ook is de receptiegeschiedenis van het boek en de werkwijze van de bezorgers van deze editie toegelicht. Aan het slot is een bibliografie van de door De Brès gebruikte bronnen opgenomen. Van de 492 aangehaalde citaten van kerkvaders, middeleeuwse theologen, canons, concilies en andere schrijvers is voor zover mogelijk een verwijzing naar een hedendaagse vertaling weergegeven. Bovendien wordt verwezen naar de edities die De Brès zelf waarschijnlijk gebruikt heeft. In de in 2009 verschenen Nederlandse vertaling zijn deze verwijzingen niet opgenomen.¹ Deel twee bevat de Franstalige tekst van de oorspronkelijke uitgave uit 1555, parallel weergegeven met de Engelse vertaling daarvan uit 1577. Het derde deel bestaat uit de Franstalige tekst van de laatste, definitieve en flink uitgebreide uitgave uit 1565. In de tekst worden ook de wijzigingen weergegeven die de tekst onderging in de verschillende tussenliggende edities van 1558 en 1559. Dit helpt om inzicht te krijgen in de ontwikkeling van De Brès' denken, en in de redactionele keuzes die hij maakte. In de inleiding kruipt de auteur als het ware in het hoofd van De Brès. Daardoor ontstaat een goed beeld van hoe hij te werk ging bij het opstellen van *Het wapen*, en hoe hij de theologie ontwikkelde die later uitkwam in de geloofsbelijdenis.

DE BRÈS' OMGANG MET DE BRONNEN

De Brès bezat lang niet alle boeken waar hij uit citeerde zelf. Bovendien was hij het Latijn aanvankelijk maar beperkt machtig. Een derde van alle citaten is daarom afkomstig uit een eerdere anthologie van Hermannus Bodius, een auteur over wie tot dusver niets bekend is. Van de kerkvaders wordt Augustinus

het meest geciteerd, daarna volgen Ambrosius, Chrysostomus en Hiëronymus. Ook de middeleeuwse theoloog Bernardus van Clairvaux was een belangrijke bron. Een belangrijk verschil met werken van tijdgenoten als Calvijn en Bullinger is dat zij niet alleen compilaties gebruikten, maar ook direct uit de bronteksten citeerden. Bij De Brès was dit niet tot nauwelijks het geval. Dat betekent dat hij niet altijd toegang had tot de context van een citaat. In het hoofdstuk over de bijbel gebruikt De Brès bijvoorbeeld een citaat uit een decreet van keizer Justinianus (482-565) waarin het de Joden verboden werd om de Hebreeuwse Bijbel (het was verplicht de Septuaginta-vertaling te gebruiken) en de Misjna te lezen om aan te tonen dat het belangrijk is dat de Bijbel door iedereen gelezen moet worden. Het ging De Brès erom dat het decreet positief sprak over het middels vertalingen toegankelijk maken van de bijbel voor alle volken, en daarom kon hij het gebruiken (p. 48).

CONCLUSIE

Dit boek is aan te raden voor iedereen die zich diepgaand bezig wil houden met de wortels van de protestantse theologie. Deze kritische editie biedt inzicht in de theologische denkwereld van Guido de Brès en de vorming van protestantse theologen in de zestiende eeuw. Om de tekst goed te begrijpen is beheersing van het Frans wel een pré. Het kan ook behulpzaam zijn om bij het lezen van de versie van *Het wapen* uit 1565 (deel 3) de Nederlandse vertaling uit 2009 ernaast te houden. Om op academisch niveau inzicht te verkrijgen in De Brès' werkwijze, bronnengebruik en theologische vorming volstaat de Nederlandse editie niet. Daarmee vult deze monumentale studie een lacune, en schept

hij mogelijkheden voor vervolgonderzoek naar De Brès' theologie. Bovendien maakt het nieuwsgierig naar de volgende kritische edities van De Brès' werken.

BRON

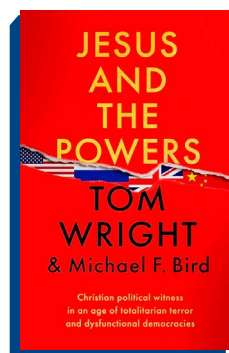
1. Guido de Brès, Het wapen van het christelijk geloof (Gebroeders Koster en Stichting heruitgave werken Guido de Brès), Barneveld 2009.

H. Rosa (vert. H. Stegeman),
Democratie vraagt om religie.
Uitgeverij Boom,
Amsterdam, 2023,
76 blz., paperback,
€14,90.

Een klein boekje met rode omslag dat meteen in het oog springt: Democratie vraagt om religie. Geschreven door Hartmut Rosa, hoogleraar sociologie in Jena (Duitsland). Het betreft een lezing die hij heeft gehouden voor een conferentie van bisschoppen in Würzburg (2022), met als motto 'Geef me een luisterend hart' (ontleend aan de wens van koning Salomo, zie 1 Koningen 3:9). Hartmut Rosa staat bekend als onthaastingsgoeroe. Maar daarmee doe je hem tekort, zo stelt Ronald van Raak in het woord vooraf. Rosa typeert onze samenleving en cultuur heel treffend als een 'razende stilstand'. Mensen hebben niet meer het gevoel dat ze op weg zijn naar een veelbelovende toekomst.

Ze proberen de afbrokkelende rand van de afgrond achter hen voor te blijven. Maar die zit hen steeds dichterbij op de hielen. Daarom moeten ze elk jaar harder rennen. Die ongelofelijke haast geeft stress en maakt mensen doof voor elkaar. En soms agressief naar elkaar. Voor een goed functioneren van de democratie is van belang dat ieder zijn stem kan inbrengen. Maar daarnaast is nodig dat we onze oren gebruiken om naar de ander te luisteren. Juist als de mening of het standpunt van de ander ons niet zo goed ligt, komt het aan op open oren en een luisterend hart. Dat vergt oefening en kost tijd. In onze jachtige tijd moeten we leren om bij iets stil te staan. Ons laten aanspreken. Laten nu precies kerken beschikken over gewoonten, ruimtes en een eeuwenoud verhaal dat voorziet in deze leemte van onze cultuur en samenleving. Kortom: democratie is veel meer dan 'de meeste stemmen gelden'.

T. Wright & M.F. Bird, *Jesus and the powers. Christian political witness in an age of totalitarian terror and dysfunctional democracies.*
SPCK Group,
Londen, 2024, 185 blz., paperback,
€15,00.

Het zijn roerige tijden. Zo onrustig als de wereld nu is, hebben we sinds de jaren 1930 niet meer meegemaakt. Terroristen plegen aanslagen. Machtige leiders in Rusland, China en India heersen met steeds meer tirannieke trekken. Oorlogen en gewapende conflicten zijn gaan-

DOOR

Jan Schippers

'Juist als de mening of het standpunt van de ander ons niet zo goed ligt, komt het aan op open oren en een luisterend hart. Dat vergt oefening en kost tijd.'

**‘Christus’ Kruis
en Zijn Konink-
rijk hebben los
van elkaar geen
betekenis.’**

de in Oekraïne en Rusland, in Israël, de Palestijnse gebieden en Libanon, Nigeria, Jemen, Azerbeidzjan... Er zijn vluchtelingenstromen. Er is heftige polarisatie. We hebben te maken met opkomende autocratieën en disfunctionerende democratieën. Veel christenen raken gedesoriënteerd. Wat nu te doen? Hoe kunnen christenen omgaan met de turbulente politiek van onze tijd en tegelijkertijd trouw blijven aan de leer en het voorbeeld van Jezus, zo vragen Wright en Bird zich af. In dit boek verwoorden zij één centrale boodschap, te midden van al het tumult: *Jezus is Koning!* Voor de christelijke kerk blijft Christus' Koninkrijk centraal staan in haar getuigenis met woorden en daden. Maar dan moet de kerk wel weten hoe zij zich heeft te verhouden tot politieke macht(hebbers), wanneer zij de staat gehoorzaam of juist ongehoorzaam zal zijn en wat de verhouding is tussen het burgerschap van het Koninkrijk der hemelen en dat van een aardse staat of koninkrijk. In zeven hoofdstukken krijgt de lezer een *tour d'horizon* door de politieke theologie. Vooraf stellen de auteurs dat christenen uiteraard troost mogen putten uit Gods voorzienigheid. Wat er ook gebeurt, het loopt God niet uit de hand. Deze waarheid geeft christenen een krachtige steun in de rug om aanhoudend te bidden: 'Uw Koninkrijk kome.'

ROEPING VAN DE KERK

Maar, zo betogen Wright en Bird, deze roerige tijden vragen om meer dan troost, bezinning en gebed – hoe goed en nodig deze ook zijn. Het is de roeping van de kerk de boodschap van Jezus' Koningschap (dat alle tijden omspant) niet alleen te verkondigen *aan* deze wereld, maar deze heilsboodschap ook zichtbaar en concreet te maken in wat de kerk doet *in en voor* de wereld. Ter onderstreping verwijzen de auteurs naar de christenheid in

de eerste eeuwen. Voor de vroege kerk ging het bij het Koninkrijk van God nooit om het 'naar de hemel gaan', om dat wat de gelovigen na dit aardse leven ten deel zou vallen. Deze piëtistische vlucht uit de werkelijkheid was christenen toen geheel vreemd. Voor de vroege kerk omvat het Koninkrijk van God namelijk: [1] alles wat Hij heeft begonnen te doen in Christus Jezus (de wondertekener, maar met name ook Zijn lijden, sterven, opstanding uit de doden en hemelvaart), [2] wat God door de Heilige Geest in de gelovigen nu bewerkt, en [3] hetgeen God aan het eind der tijden in volmaaktheid zal realiseren. Volgens de auteurs moeten we als christenen vandaag onze 'koninkrijks-roeping' opnieuw ontdekken, daarbij wakend voor de verleiding onze eigen christelijke (of reformatische) koninkrijkjes op te richten. Het probleem is dat veel kerken eenzijdig zijn door óf een concentratie op het verzoenend kruislijden van Jezus óf een focus op (het bouwen aan) Zijn koninkrijk. Zij trekken uiteen wat de Bijbel bij elkaar houdt. Dan krijg je 'religieuze consumenten' of 'activistische wereldverbeteraars' die beiden niet beseffen dat Christus' Kruis en Zijn Koninkrijk los van elkaar geen betekenis hebben.

Inzichtgevend is het hoofdstuk over de imperia, die we in de hele Bijbel tegenkomen, te beginnen bij Egypte en Mesopotamië, daarna Assyrië, Babylon, de Meden en Perzen, Macedonië en tenslotte het Romeinse rijk. De Bijbel maakt duidelijk dat de imperia met hun arrogante heersers niet alleen opgaan en blinken, maar ook weer zullen verzinken wanneer God dat wil (Psalm 2). Ten tijde van het Nieuwe Testament prezen de Romeinen hun Caesar Nero als 'kurios van de gehele wereld'. De boodschap van de apostelen

dat Jezus Heere (Kurios) is (Romeinen 15:12; I Korinthe 12:3), staat daar haaks op. Vandaar het conflict tussen Romeinen en christenen. Het vervolgen van de kerk vergrootte echter enkel de geloofwaardigheid en de kracht van het Evangelie. Rond het jaar 200 was van de inwoners van het Romeinse rijk een half procent christen, rond 380 was dit toegenomen tot 50%.

GETUIGEN VAN DE WAARHEID

Door Zijn kruisdood heeft Christus de machten ontwapend en te kijk gezet. De overheid is slechts een dienaar van God, een hulp in de huishouding. Dit betekent dat elke aardse machthebber verantwoordelijk wordt gehouden voor zijn daden. God komt daar op terug. Christenen hebben daarom de taak overheden een spiegel voor te houden, zoals eens Petrus en Paulus dat deden. Het gaat fout wanneer ze hun geloof gaan zien als een liefhebberij van een curieuze minderheid. Nee, ze zijn geroepen om tegenover de macht te getuigen van de waarheid. Dit is uitdagend, lastig en niet zelden behoorlijk risicovol. Het is gemakkelijker om te zwijgen, want dan val je als christen minder op. Maar heel vaak zijn kerken en christenen zich niet eens bewust van deze roeping, omdat ze niet beseffen dat Jezus alle duistere machten van deze wereld heeft overwonnen en niet inzien welke consequenties dit heeft voor de praktijk van alledag. Bijgevolg vluchten christenen in privé-vroomheid, in een verlangen naar de hemel straks, zodat ze hun handen niet hoeven vuil te maken door zich in te laten met deze zondige wereld. Maar dat wringt met o.a. Colossenzen 3:10-17, waar Paulus de christelijke gemeente oproept om hun denken en doen te laten beheersen en invullen door de liefde en vrede van Christus. Betekent dit dat ker-

ken veeltalig en multicultureel moeten zijn? Dat komt mij voor als een te dwingende interpretatie van deze tekst, al stem ik er mee in dat 'christelijk nationalisme' misplaatst is.

De auteurs uiten kritiek op christelijke politiek die heel de samenleving aan een christelijke moraal wil onderwerpen. Dit strijdt met fundamentele burgerlijke vrijheden. Een actueeler gevaar is echter het 'burgerlijk totalitarisme' (civic totalism), dat zich voordoeft als 'fluwelen autoritarisme' in de vorm van progressief post-liberalisme. Dit ziet overal onderdrukking in de samenleving, behalve bij zichzelf. Vaak wordt religie bestreden, het christendom voorop, omdat traditionele waarden en normen moeten worden ingeruild voor moderne, wetenschappelijke varianten. Uiteindelijk moet iedereen zich daaraan onderwerpen, wat meteen het ideologische karakter ervan ontmaskert. Terecht wordt opgemerkt dat een goede staat niet naar 'almacht' streeft, maar z'n plaats kent, want hij heeft zijn gezag van God ontvangen en dient dit uit te oefenen op een rechtvaardige en wijze manier, het volk ten goede. Democratie is niet vanzelfsprekend, daarom moeten burgers waakzaam zijn. Bijvoorbeeld tegen marktfundamentalisme dat arme en kwetsbare mensen verdrukt; of tegen agressief militarisme dat oorlog wil in plaats van vrede; of tegen autoritarisme dat je wijsmaakt dat het inleveren van je vrijheden de enige manier is om in veiligheid te kunnen leven.

CONCLUSIE

Tom Wright en Michael Bird schreven een boeiend boek waarin zij lijnen trekken vanuit de Bijbel en de kerkgeschiedenis en die benutten voor een reflectie op actuele politieke vragen over secularisme, de verhouding kerk en staat, burgerlijke (on)gehoorzaamheid en

'Een piëtistische vlucht uit de werkelijkheid was christenen in de eerste eeuwen geheel vreemd.'

DOOR
Jan Schippers

‘Rik Peels vraagt in dit geschrift aandacht voor overkoepelende vragen die tezamen een ander paradigma bieden om naar radicalisering te kijken om het zo beter te kunnen begrijpen.’

tolerantie van andersdenkenden. Aan sommige passages is te merken dat het Amerikaanse (en Britse) ‘tweepartijstelsel’ als referentiekader fungeert, niet het ‘meerpartijstelsel’ zoals we dat in Nederland kennen, met zelfs drie christelijke partijen. Heel sterk vond ik de argumentatie rondom de roeping van christenen om getuige te zijn van de waarheid tegenover de macht. Daarvoor is nodig dat de kerk het Kruis en Koninkrijk van Christus op elkaar betreft. Vanuit dit vertrekpunt kan het christelijk burgerschap op een zinvolle wijze vorm en inhoud verkrijgen. Met dit boek kunnen SGP’ers hun denken over christelijke politiek opscherpen, zonder overigens de verworteling in het reformatorische denken los te laten.

R. Peels, *De extremist en de wetenschapper*.
Uitgeverij Balans,
Amsterdam,
2024, 127 blz.,
paperback,
€15,00.

Tot nu toe schreven vooral sociologen, psychologen en politicologen over radicalisering. Alleen al daarom is het goed dat er een boek over dit onderwerp verschijnt waarin dit fenomeen wordt belicht vanuit een filosofische en theologische invalshoek. Het verklaren van radicalisering blijkt voor wetenschappers een lastige opgave. Niet alleen vanwege het beperkte perspectief dat veel vak-onderzoekers kiezen, maar ook omdat extremisme zelf aan verandering onderhevig

is. Verder spelen het wereldbeeld en mensbeeld van de onderzoeker zelf een rol. Rik Peels vraagt in dit geschrift aandacht voor overkoepelende vragen die tezamen een ander paradigma bieden om naar radicalisering te kijken om het zo beter te kunnen begrijpen. Dat is volgens hem urgent vanwege de toegenomen polarisatie. Daarin spelen sociale media nadrukkelijk een versterkende rol. En door crises en conflicten nemen gevoelens van onzekerheid en verlies van controle toe. Complottheorieën blijken in zo’n situatie een grotere aantrekkingskracht op mensen – ook christenen – uit te oefenen. Het boekje biedt in vogelvlucht een overzicht van allerlei wetenschappelijke inzichten over radicalisering, fundamentalisme, extremisme, terrorisme en radicaal complotdenken. Peels bepleit om deze verschijnselen in hun complexe samenhang te onderzoeken. Daarvoor moeten wetenschappers uit verschillende vakgebieden met elkaar samenwerken. En vooral ook goed luisteren naar extremisten, om te voorkomen dat ze met oppervlakkige verklaringen komen of conclusies baseren op misvattingen (zie het interview op pag. 20 e.v.).

Een vraag die mij triggert: wanneer gaat (transcendente) religie over in (immanente) ideologie? Het onderscheid tussen ideologie en godsdienst wordt in dit boekje niet expliciet gemaakt. Een ander punt: een christen die de evolutietheorie van Darwin verwerpt, doet dat toch niet per se op irrationele gronden? Irrationeler lijkt het mij als iemand op basis van de evolutietheorie concludeert dat God deze werkelijkheid niet geschapen heeft. Want dan verlaat je de wetenschap en hang je het evolutionisme aan. Misschien kan Peels in een volgend boek dergelijke vragen ophelderen.

Onderscheid

Taal doet er toe. Het kiezen van de juiste woorden en woordvolgorde is cruciaal in het dagelijkse verkeer.

Het belang van taal is nog nadrukkelijker aanwezig in de filosofie en theologie. Ook in het discours rondom burgerschap is het van belang om de juiste woorden te kiezen. Daarbij kan het helpend zijn om in een andere taal de woorden opnieuw te bezien. Een voorbeeld? Het woord burgerschap in het Latijn.

In het Romeinse recht had het begrip burgerschap een sterk juridische component. Iemand die *civis* (burger) was, kon een beroep doen op het Romeinse recht. Zij werden sterk onderscheiden van de zogenaamde *peregrini*. *Peregrini* is een woord dat zich het best laat vertalen met 'inwonend vreemdeling'. Een *peregrini* was dus ook een burger, maar niet van de jurisdictie waarin hij of zij verbleef. Dit fijnmazige onderscheid verdween naar de achtergrond toen keizer Caracalla in 212 na Chr. een decreet uitvaardigde dat alle *peregrini* de status van *civis* kregen. Toch blijft dit verschil relevant in de christelijke visie op burgerschap.

'Gods kerk heeft de aarde als voorlopige huisvesting.'

Augustinus maakt bijvoorbeeld in zijn bekende boek *De stad Gods* gebruik van dit onderscheid. Kenmerkend hiervoor is zijn beschrijving van Kaïn en Abel. Hij schrijft dat Kaïn een stad (*civitatem*) stichtte. Hij vraagt vervolgens waarom Abel geen stad gesticht heeft. Zijn antwoord daarop is dat Abel geen *civis* was, maar *peregrini*. Iemand

die wél burgerrechten bezat, maar van een ander land. Augustinus schrijft: 'De stad van de getrouwen [Abel, GR] is namelijk daarboven.' De kerkvader past het begrip *peregrini* dus toe op de Kerk. Gods kerk heeft de aarde als voorlopige huisvesting, in afwachting van de voltooiing waarvan Hebreëën getuigt: 'Want Hij had hun een stad bereid'. *De Civitate Dei*.

Taal doet er toe. Laten we niet langer spreken over *civis*, maar burgerschap heet voortaan *peregrini*.

COLUMN

Gerard van Rijswijk
MSc., redactielid

Colofon

ZICHT

Zicht, 50e jaargang (2024) Nr. 3 • ISSN 0167-2150

Het tijdschrift Zicht is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.

BIJDRAGEN EN AUTEURSRECHTEN

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het contactadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: Zicht, 2024-3, p. 1
- De redactie heeft er alles aan gedaan rechthebbenden van het beeldmateriaal te bereiken en waar mogelijk de auteur en bron te vermelden. Mocht er een bronvermelding niet kloppen, neem contact op.

RECENSIES

Boeken ter recensie zenden aan het contactadres. Ter recensie aangeboden boeken worden niet getourneerd.

ABONNEMENT? WORD DONATEUR!

U kunt zich abonneren op Zicht Magazine door donateur te worden van de Guido de Brès-Stichting. Kies voor Guido-Zilver of Guido-Goud en u ontvangt vier keer per jaar een nieuwe editie. We bieden Zicht Magazine zowel gedrukt als digitaal aan. Ben jij student of lid van de SGP-Jongeren? Dan krijg je een aantrekkelijke korting! Kijk op onze website wi.sgp.nl/zicht voor alle steunvormen en tarieven. Het bestellen van een los nummer kan via webshop.sgp.nl of per telefoon.

ADVERTENTIES

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.

CONTACTADRES

Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. mw. Jeanette van der Elst-de Weerd
Dinkel 7 • 3068 HB Rotterdam
Telefoon: 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
Website: wi.sgp.nl

REDACTIE

- Arjan Bassa
- Gideon van den Brink
- Aarnout van Gelder MA
- Mr. Harry Groenenboom
- Gerard van Rijswijk MSc
- Geert Schipaanboord MA
- Drs. Jan Schippers (secretaris)
- Mr. Gerben Veenema MSc

ADVIESRAAD

- Ing. Joan van Burg MSc
- Jan-Mark ten Hove MA
- Nico de Jager MBA RBc
- Prof. dr.ir. Henk Kievit
- Mr. Frank van Putten
- Dr. ir. Dirk de Vries

BESTUUR GUIDO

DE BRËSSSTICHTING

- Dr. Roelof Bisschop
- Mr. drs. Jaco van den Brink (voorzitter)
- Ir. Kees Hogenhout
- Dr. Maarten Klaassen
- Ir. Leendert de Knegt (secretaris)
- Prof. dr. Marc de Vries
- Dr. Hilde Westerman-Dannenberg
- Jaco Zoeteman RA (penningmeester)

COVERBEELD

Bron: Adobe Stock

ONTWERP & REALISATIE

BladenMakers.nl, Nijkerk

VOLG ONS ONLINE @WISGP

Houvast in de wereld van nu

Waar stem je je kompas op af, in de wereld van nu? Waar vind je verdieping bij vraagstukken uit het dagelijkse leven? Met bezinnende artikelen, diepgaande interviews en ontspannen reportages wil GezinsGids houvast bieden in een turbulente wereld. Een moment van bezinning, even stilstaan. Nog geen abonnee?

Neem een proefabonnement! Nu 6 nummers voor slechts € 22,50!

3 maanden
€ 22,50*

Of geef 'm
cadeau!

Scan de code
en bestel uw
abonnement
online!

* Dit abonnement stopt automatisch.
Ga naar gezinsgids.nl/abonnementen of bel 030 230 3500.

gezinsgids

wi.sgp.nl

